

STANDART VƏ NORMALARA ƏMƏL OLUNMA HESABATI (SNƏH)
Azərbaycan Respublikası

MÜHASİBAT VƏ AUDİT

Sentyabr 2006-cı il

Mündəricat

Xülasə

- I. Giriş
- II. İnstitusional çərçivə
- III. Mühasibat standartları tərtib və tətbiq olunduqları kimi
- IV. Audit standartları tərtib və tətbiq olunduqları kimi
- V. Maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin anlamı
- VI. Siyasət tövsiyələri

Xülasə

Maliyyə hesabatvermənin etibarlığının gücləndirilməsi iqtisadi artıma müsbət təsir göstərərək, maliyyə sisteminin qeyri-sabitliyini azaltmağa yardım edir. Həmin məqsədlərin əldə edilməsini dəstəkləyən hazırkı hesabatda Azərbaycanda mövcud olan mühasibat və audit standartlarının və təcrübəsinin qiymətləndirilməsi təqdim edilir. Maliyyə məlumatlarının keyfiyyətini qiymətləndirmək və siyasət üzrə tövsiyələr vermək məqsədi ilə, mühasibat və audit sahələrində yaxşı təcrübənin etalonu kimi hesabatda Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarından (BMHS) və Beynəlxalq Audit Standartlarından (BAS) istifadə edilir.

Korporativ sektorda mühasibat və audit kəşifləri

Korporativ sektorda mühasibat uçotunun və auditin rolu və tənzimlənməsi onların baş tutduğu iqtisadi kontekstdən və onların xidmət etdiyi bazarın strukturundan asılıdır. Tarixi 15 ildən az olan Azərbaycan iqtisadiyyatı hələ də çox gəncdir. 1990-cı illərin ortasında başlayan özəlləşdirmə prosesi tamamlanmaqdan uzaqdadır: iqtisadiyyatın bəzi önəmli sahələri (neft və qaz kimi) hələ də əsasən dövlət mülkiyyətindədir. Azərbaycanın cari iqtisadiyyatı təsərrüfat subyektlərinin geniş spektrini əhatə edir. Həmin spektr bazar iqtisadiyyatının təklif etdiyi alətlərdən istifadə edilməsində az və ya heç bir təcrübəyə malik olmayan yenicə yaradılmış özəl müəssisələr və eyni zamanda, hökumət subsidiyalarından asılı olan dövlət müəssisələrini (DM) daxil edir.

Keçmişdə Azərbaycanda maliyyə hesabatvermə nəticəsində əmələ gələn məlumatlar biznesin ehtiyaclarını təmin etmək üçün mövcud olan ictimai nemət yox, onu tələb etmək səlahiyyətinə malik olanların tərəfindən əldə edilə bilən bir resurs hesab edilmişdir. Bankların kreditlərin verilməsi üzrə qərarları borcalanın maliyyə hesabatlarına deyil, təminatə və müəssisə haqqında digər məlumatlara əsaslanmışdır. Bu səbəblər Azərbaycanda hal-hazırda mövcud olan mühasibat və auditin vəziyyətini izah edə bilirlər.

Yaxın zamanlara qədər mühasibat və auditə qarşı tələblər əlaqələndirilməmişdir. Müxtəlif təşkilatlar (məsələn, vergi orqanları, bank tənzimləyiciləri) hər hansı bir təşkilatın xüsusi ehtiyaclarına əsasən müstəqil surətdə mühasibat və audit tələblərini hazırlamışdılar. Maliyyə məlumatlarının dərc edilməsi üçün minimal tələblər mövcud idi, bir neçə tərəfdəşin ehtiyaclarına cavab verən ümumi məqsədli maliyyə hesabatları konsepsiyası naməlum idi. Eyni zamanda, ixtisaslı peşəkarlar tərəfindən həyata keçirilmiş maliyyə hesabatlarının müstəqil auditinin bazara təqdim edilən maliyyə məlumatlarına düzgünlük gətirə biləcəyinə çox az inam bəslənilirdi.

Verilmiş hesabat 2005-ci ilin may və iyun aylarında Azərbaycanda keçirilmiş diaqnostik icmal nəticəsində əldə edilmiş məlumatlara əsasən Dünya Bankı tərəfindən hazırlanmışdır. Komanda heyətinin tərkibinə İda Muholo (İda N. Muhoho) (ECSPS), Svetlana Klimenko (OPCFM) və Kanadanın Sertifikatlaşdırılmış Baş Mühasiblərdən Alfred Borqonovo (Alfred Borgonovo) daxil idilər, rəhbərlik isə Frederik Gilen (Frédéric Gielen) tərəfindən həyata keçirilmişdir. İcmal müxtəlif tərəfdəşləri daxil edən iştirak prosesi vasitəsi ilə yerinə yetirilmişdir və ölkənin səlahiyyətli orqanları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

Xülasə (ardı)

Azərbaycan eyni zamanda, irəliləyişlər əldə edilmişdir: iqtisadiyyata dövlətin müdaxiləsi önəmli yer tutan bir ölkədən bazarın daha mühüm yer tutduğu bir ölkəyə çevrilir. Sonunda, Azərbaycanın genişlənmiş global iqtisadi inteqrasiyası və global maliyyə bazarlarına çıxışı maliyyə məlumatlarının şəffaflığının daha yüksək olmasını və onun beynəlxalq standartlarına uyğun olmasını təmin etmişdir. Bazarın ehtiyaclarını tam uyğun surətdə təmin etmək və iqtisadi artıma yardım etmək məqsədi ilə mühasibat və audit ixtisasları müvafiq olaraq qəti surətdə dəyişməlidirlər. Mühasibat uçotu haqqında 2004-cü ildə qəbul olunmuş yeni qanun islahatın başlanğıcını təmsil edə bilər; lakin, beynəlxalq standartları və beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşmaq üçün Azərbaycanda bir çox işlər görülməlidir.

Hüquqi və institusional çərçivələrini beynəlxalq standartları ilə uyğunlaşdırılması

Verilmiş hesabat Azərbaycanda mühasibat uçotunu və audit hal-hazırda tənzimləyən hüquqi və tənzimləyici çərçivələrin ciddi nöqsanları nəzərdən keçirir. Sağlam bazar iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən bazar iştirakçılarının ehtiyaclarını təmin etmək üçün tələb olunan maliyyə məlumatlarının hazırlanması vasitəsi ilə iqtisadi islahatlara yol açan etibarlı hüquqi bünövrəni yaratmaqla həmin nöqsanların aradan qaldırılması ölkə üçün aşağıdakılar zəruridir:

- Azərbaycanda audit tənzimləyən hüquqi çərçivə müasir deyil. Bu çərçivə audit peşəsinin ictimaiyyət üçün açıq olan maliyyə məlumatlarının zəmin qismində çıxış etməsinə imkan yaratmaq qabiliyyətinə malik deyil. Ciddi islahatlara ehtiyac var. SNƏH komandası aşağıda sadalanmış əsas sahələri əhatə edən Audit xidmətləri üzrə yeni qanunun qəbul edilməsini tövsiyə edir:
 - Peşənin tənzimlənməsi;
 - Auditorların hüquqları və vəzifələri;
 - Audit keyfiyyətinin təminatı; və
 - Cavabdehlik və intizam müddəaları.

Auditorlar Palatasının müvəffəqiyyətini artırmaq və qanuniliyini təmin etmək üçün Palatanın quruluşuna, nəzarətinə və müvafiq hüquqi prosedura aid olan ciddi dəyişikliklərə ehtiyac vardır. AAP audit peşəsinin tənzimləmək hüququnu o halda qoruyur ki, o, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditin aparılması ilə əlaqədar məsələləri müvəffəqiyyətlə həll edir.

Bununla yanaşı, qanun Azərbaycanda işlənəcək audit standartlarını müəyyənləşdirmək məqsədlə BAS-ın bütövlükdə qəbul olunması vasitəsi ilə "BAS Plus" modelindən istifadə etməlidir. Əlavə standartlar və audit prosedurları yalnız o zaman məcburi surətdə tətbiq edilməlidir ki, onlar qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit sahəsini əhatə edən tələblərdən irəli gəlir.

Audit işinin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün yararlı olan şəffaf audit sisteminin yaradılması hal-hazırda mövcud olan audit təcrübəsinin uyğunlaşdırılması və tənzimlənməsi məqsədi ilə müəyyən dəyişiklikləri tələb edəcək.

- Auditorların qərəzsizliyini təmin etmək üçün auditorların təyin edilməsi, seçilməsi və kənar edilməsi ilə bağlı şəffaf prosedurların tətbiq edilməsi aydın şəkildə müəyyən edilməlidir
- Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditin aparılmasına və auditorlar tərəfindən göstərilən digər xidmətlərə aid olan haqlar auditorların işinin şəffaflığını təmin etmək məqsədi ilə açıqlanmalıdır.
- Mühasibat uçotu haqqında yeni qanunun (2004) qəbul edilməsi mühasibat uçotu sahəsində islahata ehtiyac olduğunu tanıdı və təsdiqlədi. Azərbaycanda mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının rolunun və əhəmiyyətinin dəyişdirilməsi və onların yaxşı beynəlxalq təcrübə ilə uyğunlaşdırılması qanunun diqqət mərkəzindədir. Məsələn, Qanun *İctimai Əhəmiyyətli Qurumlar* (İƏQ) anlayışını daxil etmişdir; İƏQ maliyyə məlumatlarını MHBS-ə uyğun olaraq hazırlamalıdır; qanun, həmçinin, orta müəssisələr üçün MHBS-a əsaslanan Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının (MMUS) hazırlanması üçün özül təşkil etmişdir.
- Hazırkı hesabat Qanunun istiqamətini dəstəkləyir; lakin, müəyyən sahələrdə daha dəqiq izah verilməsinin ehtiyacına xüsusi əhəmiyyət verir. Aşağıdakı tədbirlərin qanuna əlavə edilməsi məsləhətdir:
 - Məsləhət Şurası mühasibat uçotu sahəsində islahatlar zamanı vacib rol oynayır, bu səbəbdən, o, vəzifələrini yetirmək üçün müstəqillik, müvafiq hüquqlar və xüsusilə ayrılmış vəsaitlə təmin olunmalıdır.

Xülasə (ardı)

- o qanunun tətbiq edilməsi üçün tədbirlər görülməlidir.
- Mühasibat uçotunu, maliyyə hesabatverməni və auditi tənzimləyən fraqmentləşdirilmiş yanaşma mühasibat uçotu haqqında yeni qanunun tələblərinə uyğun olan vahid sisteminə yer verməlidir. Bu proses açıqlama və şəffaflığı bütün bazar iştirakçıları üçün açıq olan ictimai nəticə kimi meydana çıxara biləcək ahəng və etibarlı mühasibat uçotu və təminat sisteminin yaradılmasına səbəb olacaqdır. Bunu əldə etmək üçün hal-hazırda mühasibat uçotunu, maliyyə hesabatverməni və auditi tənzimləyən müxtəlif hüquqi aktları təhlil etmək, onlara dəyişikliklər etmək və onları uyğunlaşdırmaq lazımdır. Hal-hazırda mövcud olan qaydalarla və yeni qaydalar arasında olan uyğunsuzluqlar müəyyənləşdirilib mümkün qədər ləğv olunmalıdır. Dəyişikliklər mühasibat uçotunu aparan şəxslərə aydın şəkildə izah olunmalıdır. Harmonizasiya ən yüksək səviyyədə dəstəklənməlidir. Məsələn, Maliyyə Nazirliyi və Vergilər Nazirliyi maliyyə uçotu və vergilər uçotu arasında qarşılıqlı əlaqələndirmə metodologiyasının yaradılması məqsədilə birlikdə işləməlidirlər.

Mühasibat uçotu haqqında qanunla nəzərdə tutulmuş mühasibat uçotu sahəsində islahatların həyata keçirilməsi.

Mühasibat uçotu haqqında qanun geniş-miqyaslı, hərtərəfli mühasibat uçotu sahəsində islahat üçün hüquqi əsas yaratmışdır. İcra problemi çox ağırdır, keçid üçün vaxt isə çox azdır. Aşağıda sadalanan addımlar (həm institusional, həm potensialın quruculuğuna aid tədbirlər) mühüm hesab olunmalıdır:

- Maliyyə Nazirliyinin daxilində MHBS-in tərcüməsinə və MMUS-un işlənilib hazırlanmasına cavabdeh olan daimi qrupu yaratmaq. Gələcəkdə bu qrup həmçinin, keçid dövrü ərzində icra üzrə əsas prinsiplərin hazırlanması və sahədə çalışan peşəkarlara texniki və metodoloji dəstək verilməsi məsuliyyətini öhdəsinə götürə bilər.
- Keçid dövrü təlim proqramının quruluşu və yayılması. Azərbaycan mühasibat sahəsində hal-hazırda mövcud olan qaydalar və təcrübələr köhnə Sovet sisteminin əsasında qurulmuşdur. Bu səbəbdən, təlim proqramının bir hissəsi "peşəkar düşünmə tərzinin" əsaslı dəyişdirilməsinə həsr olunmalıdır. Mühasibat uçotunun yeni qaydalarının icra edilməsinə dair bu sahədə çalışan peşəkarları maarifləndirməklə yanaşı, müzakirə olunan təlim proqramı yeni qaydaların tətbiq edilməsinin nədən önəmli olduğunu və müxtəlif hökumət orqanlarına yeni rolların və məsuliyyətlərin ayırmasının səbəblərini vurğulamalıdır.
- Azərbaycan iqtisadiyyatının ən strateji sahələrində fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrində keçid prosesinə kömək etmək. Bu tədbir boşluqların dərhal təhlilini və MHBS-ı dövlət müəssisələrinə tətbiq edilməsinə dair müfəssəl planının hazırlanmasını daxil etməlidir.

Maliyyə Hesabatvermə və Audit sahəsində qaydaların tətbiq edilməsi

Azərbaycanın aparıcı şirkətlərinin şəffaflıq və açıqlama səviyyələri indiyədək aşağıdır və ümumiyyətlə, bankirlər və maliyyə məlumatlarının digər potensial istifadəçiləri potensial borc alanların təqdim etdiyi maliyyə hesabatlarına "etibar" etməkdən çəkinirlər.

Hesabat aşağıdakı tədbirlərin yerinə yetirilməsini tövsiyə edir:

- Azərbaycan Auditorlar Palatası (AAP) auditorun maliyyə məlumatlarının keyfiyyətinin zəmini roluna aid olan hüquqi tələblərin nəzarət və tətbiq edilməsində vacib rol oynamalıdır. Bu islah edilmiş iqtisadiyyatın yeni ehtiyaclarını təmin etmək qabiliyyətinə malik olan peşənin yaradılmasına təkan verəcəkdir. Bunu əldə etmək üçün AAP-ın fəaliyyəti belə yenidən qurulmalıdır ki, Palata öz mandatını lazımi surətdə yerinə yetirə bilsin. Bu təşəbbüsün tərkib hissəsi kimi, auditorun müvafiq audit və etika standartlarına və müstəqillik tələblərinə tabe olmasını səmərəli nəzarət və həyata keçirə biləcək keyfiyyətin təminatı sistemi hazırlanmalı və istifadə olunmalıdır. Qeyd olunmuş məqsədləri həyata keçirmək üçün AAP-sı adekvat resurslara malik olmalıdır.

Xülasə (ardı)

- Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi (QKDK) funksiyalarını yerinə yetirilməsi və nəzarəti gücləndirilməlidir. QKDK qiymətli kağız buraxan şirkətlərin maliyyə hesabatvermə sahəsində ən vacib tənzimçilərdən biridir. 2004-cü ildə QKDK tərəfindən dərc edilən “Qiymətli kağız emitentlərinin illik hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi qaydaları” qiymətli kağız buraxan şirkətlərdən öz illik hesabatlarına auditdən keçmiş maliyyə hesabatları əlavə etməklərini tələb edir. Bu maliyyə hesabatvermə tələblərinin gücləndirilməsi yolunda mühüm bir addımdır. Lakin ehtiyac olan zaman icra mexanizmlərinin tətbiq edilməsi həyata keçirilmədikdə qeyd olunan tədbirin əhəmiyyəti itəcəkdir. QKDK öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün adekvat resurslara malik olmasını təmin etməlidir.

Təhsilin gücləndirilməsi, peşə təlimi və mühasiblərin “yeni alətlərlə təmin edilməsi”

İctimaiyyətin etibarını qazanmaq, maliyyə hesabatlarının və qanunla nəzərdə tutulmuş auditin keyfiyyətini artırmaq məqsədi ilə mühasibat və audit peşələrinin potensialını gücləndirməyə ciddi ehtiyac var. Mühasibat və audit sahələrində yeni tələblərin düzgün anlanılması və tətbiqi auditorlar, hesabatları hazırlayanlar və tənzimçilər üçün adekvat təlimdən asılıdır. Azərbaycanda vergilər sahəsində hesabatvermə tələblərinə dair təlimlərə ehtiyac olmasına baxmayaraq, ümumi məqsəd daşıyan maliyyə hesabatlarına daha ciddi diqqət yetirilməlidir. Hazırkı hesabat potensialına aid məsələlərin həll olunmasına yönəldilmiş bir sıra tövsiyələri əhatə edir, məsələn:

- Azərbaycan şirkətlərində çalışan “baş mühasibləri” və maliyyə hesabatlarını hazırlayan digər şəxsləri onların hesablaşma metodu ilə mühasibat və MHBS üzrə biliklərini artırmağa və tətbiqi genişləndirməyə həvəsləndirmək.
- Peşə və digər təhsil institutlarına MHBS və BAS ilə uyğun olan tədris planının və təlim materiallarının işlənilib hazırlanmasında, mühasib peşəsi və universitetlər arasında əlaqələri genişləndirməsinə kömək etmək.
- Beynəlxalq Təhsil Standartlarına əsaslanaraq, Azərbaycanda qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit aparmaq hüququnu əldə etmək istəyinə malik olan şəxslərə qarşı irəli sürülən peşə ixtisas tələblərini gücləndirilmək.
- Davamlı Peşəkar İnkişafının (DPI) tələblərini müəyyənləşdirilmək və tətbiq etmək.

Diaqnozdan islahata doğru

Verilmiş tövsiyələrin icrası vahid, çoxsahəli yanaşmanı tələb edir. Hazırkı qiymətləndirmənin başlanması zamanı, mühasibat və audit sahələrində islahatların aparılması üçün Azərbaycan bir sıra sahəyə baxan Milli Rəhbər Komitəsini (MRK) təsis etməlidir. MRK siyasəti formalaşdıranlara və tənzimləyicilərə tövsiyələrin icrası üzrə məsləhət verməlidir. Başqa ölkələrin müvəffəqiyyətli təcrübələrinə əsaslanaraq, hesabatda tövsiyə edilir ki, MRK Azərbaycanda maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini və onları əldə etmək imkanlarını artırmaq məqsədi ilə Ölkə Strategiyasını və müfəssəl Ölkə üzrə Tədbirlər Planını (ÖTP) işləyib hazırlasın.

ƏSAS QISALTMALAR

ABTM	Azərbaycanın Bank Tədris Mərkəzi
ASMA	Azərbaycan Sertifikatlaşdırılmış Mühəsiblər Assosiasiyası
AMa	Sertifikatlaşdırılmış Mühəsiblər Assosiasiyası
AMB	Azərbaycan Milli Bankı
BFY	Bakı Fond Birjası
ÖTP	Ölkə üzrə Tədbirlər Planı
AAP	Azərbaycanın Auditorlar Palatası
DPI	Davamlı Peşəkar İnkişaf
BXI	Birbaşa xarici investisiyalar
ÜMG	Ümumi Milli Gəlir
BMSŞ	Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Şurası
BATSŞ	Beynəlxalq Audit və Təminat Standartları Şurası
BATS	Beynəlxalq Audit Təcrübəsi Sənədi
BMSK	Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Komitəsi
ABB	Azərbaycanın Beynəlxalq Bankı
İİF	İnstitusional İnkişaf Fondu
BTS	Beynəlxalq Təhsil Standartı
BMF	Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyası
IFRS	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
IMF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
BİSMS	Beynəlxalq İctimai Sektor Mühəsibat Standartları
BAS	Beynəlxalq Audit Standartları
MMUS	Milli Mühəsibat Uçotu Standartları
İSMMS	İctimai Sektor üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartları
KTMMUS	Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartları
MRK	Milli Rəhbər Komitə
İƏQ	İctimai Əhəmiyyətli Qurumlar
ƏQA	Əmlak, Qurğular və Avadanlıq
HPBS	Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi
SNƏH	Standart və Normalara Əməl olunma Hesabatı
QKDK	Qiyəmətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi
DİU	Dövlət İqtisad Universiteti
KOM	Kiçik və orta müəssisələr
ÜÖB	Üzvlük öhdəlikləri üzrə bəyanatlar
DSNŞ	Dövlət Sığorta Nəzarəti şöbəsi
SOCAR	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
SOE	Dövlət müəssisələri
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
USAID	Birləşmiş Ştatların Beynəlxalq İnkişaf üzrə Agentliyi

I. GİRİŞ

1. Mühəsibat və audit sahəsində təcrübənin hazırkı qiymətləndirilməsi Dünya Bankı (DB) və Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) Standartlara və Normalara Əməl olunma haqqında Hesabatların (SNƏH) hazırlanması üzrə birgə təşəbbüsün bir hissəsidir. Qiymətləndirmənin diqqətinin mərkəzində korporativ maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə təsir edən mühəsibat və audit sahəsinin güclü və zəif cəhətlərinin göstərilməsidir. SNƏH həm məcburi tələblərin, həm də faktiki olan təcrübələrin icmalındır. Mühəsibat və audit sahəsində etibarlı təcrübələrin etalonu kimi, hesabatda Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarından (MHBS)¹ və Beynəlxalq Audit Standartlarından (BAS)² istifadə olunur.

2. Azərbaycanın əhalisi 8, 3 million, adambaşı ümumi milli gəlir (ÜMG) isə, 2004-cü³ ilin sonuna olan məlumatlara əsasən, 940 ABŞ dolları təşkil edir. Sovet İttifaqının dağılması və Ermənistanla müharibə istehsalın kəskin tənəzzülünə və hiperinflyasiyaya səbəb olmuşdur. Sabitləşdirmə proqramı 1995-ci ildə başlanmışdır, əsas etibarlı ilə neft və qaz sektoruna iri-miqyaslı birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) qoyulması sayəsində 1997-ci ildə sürətli artım müşahidə olunmuşdur. 2000-ci ildən ÜDM-in faktiki artımı orta hesabla ildə 10 faiz təşkil etmişdir. 2003-cü ilə qədər orta istehlak qiymətinin inflyasiyası 2,1 faizə düşmüşdür; lakin 2004-cü ilin sonunda BXİ axını istehlak qiyməti inflyasiyasına təsir etməyə başlamışdır. Pul kütləsinin artımı neft sektorundan gələn gəlirlərin əksəriyyətini Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunda saxlanılmaqla qismən dayandırılmışdır. Keçiddən sonrakı dövrün digər xarakteristikası kiçik bazalı iqtisadiyyatın meydana gəlməsidir. Neft və qaz sektorlarının çiçəklənməsi zamanı, sənaye sektorunda sintetik materialların, kimyəvi maddələr və digər məhsulların istehsalını təmin edən müəssisələrin böyük hissələri bağlanmışdır. Kənd təsərrüfatının və neft sektoruna aid olmayan sənaye xidmətləri göstərən müəssisələrə gəldikdə isə onlar uzun müddətdə tənəzzülə uğramışdır. İqtisadiyyatı yenidən həyata gətirmək üçün müxtəlif sahələrdə (bank sektoru, vergi və maliyyə hesabatverməni daxil etməklə) bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Lakin, özəl və maliyyə sektorlarında digər islahatlar keçirilməlidir ki, həmin sektorlar iqtisadiyyatın gücəndirilməsi yolunda öz rollarını yerinə yetirsinlər.

3. Azərbaycanda geniş miqyaslı özəlləşdirmə nisbətən zəif-sürətli idi. Struktur islahatları bir çox sektorlarda baş verməmişdir. Buna baxmayaraq ki, kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi demək olar ki, başa çatdırılmış, böyük müəssisələrin satılması sahəsində isə tərəqqi məhdud olmuşdur. Ən böyük qurumların əksəriyyəti hələ də dövlətə məxsusdur. Müəssisələrin yenidən təşkili aşağı sürətli idi və müəssisələr-arası yüksək borclar və dövlət müəssisələri tərəfindən alınmış işləməyən kreditlər maliyyə sektorunun inkişafına və qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların qoyulmasına əngəl törətmişdir. Yüksək neft qiymətləri ilə birlikdə karbohidrogen sektorunun sürətli inkişafı Hökumətə neft bumundan qısa müddət ərzində mənfəətin əldə olunmasına və bu mənfəətin yenidən qurulmasından yayınan və səmərəsiz fəaliyyət göstərən dövlət sektoruna yönəldilməsinə imkan yaratmışdır. Verilmiş hesabatda dövlət müəssisələrində maliyyə hesabatvermənin tələblərinin və təcrübələrinin qiymətləndirilməsi vacib və Hökumətin bu müəssisələrin idarəetməsinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə uyğun hesab edilmişdir.

¹ Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları Londonda (Birləşmiş Krallıq) yerləşən Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Şurası (BMSS) - müstəqil mühəsibat standartlarını təyin edən bir struktur - tərəfindən işləyib hazırlanır. 2001-ci ilin aprel ayında BMSS bəyan etmişdir ki, onun mühəsibat uçuğu standartları "Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları" (MHBS) adını daşıyacaqdır. 2001-ci ilin aprelində, BMSS həmçinin bəyan etmişdir ki, o, Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Komitəsi (BMSK) tərəfindən hazırlanmış Beynəlxalq Mühəsibat Standartlarını (BMS) qəbul edəcəkdir. Asanlıq üçün, verilmiş hesabatda MHBS həm MHBS, həm də BMS nəzərdə tutacaq.

² Beynəlxalq Audit Standartları (BAS) Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyasının (BMA) Beynəlxalq Audit və Təminat Standartları Şurası (BATSS) tərəfindən hazırlanmış standartlardır.

³ 2004-cü ildə adambaşı Ümumi Milli Gəlir, Atlas metodu, Dünya İnkişaf Göstəricilərin məlumatlar bazası, Dünya Bankı, 18 aprel 2006-cı il.

4. Bu vaxtanan inkişafın nisbətən erkən mərhələlərində olan Azərbaycanın bank sektoru islahat prosesindədir. Bu sektor zəif işləyən kredit portfəllərinə⁴ sahib olan bir çox sona qədər kapitallaşdırmamış kiçik bankları əhatə edir. İki dövlət bankı - Kapital Bank (keçmiş BUS bank) və Azərbaycan Beynəlxalq Bankı sektorda əsas mövqə tutmaqla; bank sektoruna məxsus aktivlərin yarısından çoxuna malikdirlər. Ticarət maliyyəsi məhsulları və kreditlərinə Azərbaycanda xüsusi tələbat var. İdxal-ixracıla məşğul olan şirkətlər etibarlı və beynəlxalq bazarlarda krediti ödəmə qabiliyyətinə malik olan bank tərəfdaşları, idxalçılar kredit və təminat məktubları tələb edirlər.⁵

5. Qeyri-bank maliyyə sektorunun rolu indiyədək çox məhduddur. Təxminən 60 şirkəti əhatə edən sığorta sektorunun ÜDM-də payı 0,5 faizindən aşağıdır. Lizinq sektoru hələ də ilkin mərhələlərdədir, amma biznesin maliyyələşdirilməsi üçün ümidlər verən bir sektordur.

6. Dövlət Qiymətli Kağızlar Komitəsi tərəfindən tənzimlənən Azərbaycanın qiymətli kağızlar bazarı öz inkişafının ilkin mərhələlərindədir. Bakı Fond Birjasında (BFB) iki səviyyədə listinqlər nəzərdə tutulub. Birinci səviyyə qabaqcıdan müəyyən edilmiş limitləri aşan həcmərdə qiymətli kağızlarla fəal alqı-satqı apararı və müntəzəm olaraq qiymət kotirovkalarını təqdim edən müəssisələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. İkinci səviyyədə, alqı-satqı əməliyyatlarının həcmələri üzrə heç bir limit qoyulmayıb və o, daha çox təsadüfi alqı-satqı əməliyyatları və vaxtaşırı təqdim edilən qiymət kotirovkaları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Hal-hazırda, birinci səviyyədə ən fəal alqı-satqı əməliyyatlarının predmeti Azərbaycan Milli Bankının buraxdığı qiymətli kağızlar və kommərsiya banklarının borc qiymətli kağızlarıdır. Hökumətin qiymətli kağızları və kommərsiya müəssisələrinin buraxdığı az sayda qiymətli kağızları daxil etməklə ikinci səviyyənin seqmenti çox məhduddur. İnvəstor hüquqlarının müdafiəsinin, şəffaflığı və hesabatlılığın aşağı səviyyədə olması xarici və yerli portfel investisiyalarını azaltmışdır. Açıq tipli səhmdar cəmiyyətləri daxil olmaqla, *İctimai Əhəmiyyətli Qurumlara* MHBS-in tətbiq edilməsinə tələb edən son vaxtlarda qüvvəyə minmiş Mühəsibat Uçotu haqqında Qanunun məqsədi maliyyə hesabatvermə rejiminin gücləndirilməsi, şəffaflığın, korporativ idarəetmənin və hesabatlılığın təkmilləşdirilməsidir, bu da maliyyənin alternativ mənbəyi kimi qiymətli kağızlar bazarının inkişafına gətirəcəkdir.

7. Köklü dəyişikliklər baş verən iqtisadiyyatın yeni ehtiyaclarını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycanın korporativ sektorunda mühəsibat və audit yenidən qurulmalıdır və bunun üçün də yuxarıda müzakirə olunan məsələlər nəzərə alınmalıdır. Azərbaycan iqtisadiyyata dövlət tərəfindən müdaxilə etməsindən (müəssisələrin əksəriyyəti dövlət tərəfindən nəzarət edilir və başqa tərəfdaşlara çox az hesabat verilir) bazarın daha mühüm bir yer tutduğu sistemə doğru addımlayır. Hiperinflasiyanın Azərbaycanda daxili əmanətlərin toplanılmasına mane olmasına baxmayaraq qiymətlərin yüksək sabitliyi, nəzarət olunan inflasiya və maliyyə intizamı özəl sektor üçün maliyyə bazarlarında faydalanması ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, Azərbaycan özünü qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya etmişdir. Bu isə maliyyə, texniki və intellektual baxımdan daha yüksək ehtiyacların və imkanların müəyyən edilməsidir. Qlobal maliyyə bazarlarına genişləndirilmiş yol beynəlxalq standartlara uyğun olaraq daha yüksək daha yüksək şəffaflığını tələb edən, özündə maliyyə informasiyasını əks etdirən və yeni standartların işlənilməsi ilə təmin ediləcəkdir. Maliyyə informasiyasını hazırlayanların və ondan bəhrələnən istifadəçilərinin ehtiyaclarını təmin, habelə bazar iqtisadiyyatının artımına yardım etmək üçün mühəsibat və audit peşələri adekvat olaraq yenidən qurulmalıdır.

⁴ 2004-cü ilin sonunda Azərbaycanda 42 bank fəaliyyət göstərmişdir.

⁵ Şəffaf maliyyə hesabatvermə bank sektorunda dünya tanınmasını əldə etmək üçün ilkin şərtidir / zamindir.

II. İNSTİTUSİONAL ÇƏRÇİVƏ⁶

A. Qanunvericilik çərçivəsi

8. **1991-ci ildə müstəqilliyini qazandıqdan sonra Azərbaycan Mülki Hüquq sistemini qəbul etmişdir, lakin, hələ də hərtərəfli hüquqi çərçivə hələ də təşkil etmə prosesindədir.** Ali qanunvericilik aktı Konstitusiyadır və orada nəzərdə tutulmuş prinsiplər şirkətlər haqqında qanunvericiliyə aid olan müddəaları ehtiva edən Mülki Məcəllədə (2000) dəqiqləşdirilir. Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin inkişafına Almaniya modeli, həmçinin Rusiya Federasiyasının Mülki Məcəlləsi və çox yaxın olan Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Nümunəvi Mülki Məcəlləsi təsir göstərmişdir.

9. **Mülki Məcəllə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müəssisələr tərəfindən istifadə edilə bilən müxtəlif hüquqi formaları müəyyən edir.** Hüquqi şəxslərin hazırda istifadə edilən ən ümumi növləri kooperativləri, tam ortaqlıqları, kommandit ortaqlıqlarını, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərini və səhmdar cəmiyyətlərini (açıq səhmdar cəmiyyətləri və qapalı səhmdar cəmiyyətləri) daxil edir. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin və səhmdar cəmiyyətlərinin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- **Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət** Azərbaycanda ən çox yayılmış təşkilati-hüquqi formadır. Onun bir və ya bir neçə sahibi ola bilər. Bu cür cəmiyyətin sahibləri üçün əsas üstünlüklər cəmiyyətin öhdəlikləri üçün cavabdeh olmamalarından; itkilərinin onların qoyduqları mayalarla məhdudlaşdırılmasından; və səhmdar cəmiyyətlərindən daha az qaydalara və hesabat tələblərinə tabe olmalarından ibarətdir.
- **Səhmdar cəmiyyətləri** nizamnamə kapitalı müəyyən sayda səhmlərə bölünən cəmiyyətlərdir. Səhmdar cəmiyyətinin səhmdarları cəmiyyətin öhdəlikləri üçün cavabdeh deyillər və riskləri onların qoyduqları mayalar ilə məhdudlaşdırılır. Açığı və qapalı səhmdar cəmiyyətləri arasında əsas fərq onların mülkiyyətçilik strukturu ilə bağlıdır. Qapalı səhmdar cəmiyyətində mülkiyyətçilik 50 səhmdarla məhdudlaşdırılır və açıq səhmdar cəmiyyətlərindən fərqli olaraq, onların səhmləri sərbəst satıla və ya onlara açıq abunə yazılışı aparıla bilməz.

Özəlləşdirmənin həyata keçirildiyi dövrdən 1 iyul 2004-cü ilədək təxminən 40,000 kiçik müəssisə və obyekt müxtəlif hüquq formalarını qəbul edərək özəlləşdirilmişdir. 1997-ci ildə orta və iri müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi başlanmışdır və 1 iyul 2004-cü il tarixinə artıq 1,500-ə yaxın dövlətə məxsus olan iri müəssisələr səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilmişdir. Lakin, bu səhmdar cəmiyyətlərinin bəzilərində mülkiyyət hüququnun 100 faizi hələ də dövlətə məxsusdur.

Xarici kapitalı olan müəssisələr adətən səhmdar cəmiyyəti və ya məhdud məsuliyyətli cəmiyyət formasında təsis edilir və ya filial və ya nümayəndəlik tərəfindən təmsil olunurlar.

10. **Mülki Məcəllə məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin və səhmdar cəmiyyətlərinin idarəetmə strukturunu aşağıdakı kimi müəyyən edir:**

⁶ Hazırkı hesabat mühasibat, audit və maliyyə hesabatlarına tətbiq edilən hüquqi prinsiplərin xülasəsini verir və məsələlərlə bağlı giriş məlumat verməkdən əlavə heç nəyi nəzərdə tutmur. Bu hesabat qanunun hərtərəfli şərhini və ya bunu oxuyanlara hüquqi məsləhət kimi nəzərdə tutulmayıb.

- İştirakçıların ümumi yığıncağı məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin “ali orqan”ıdır. İştirakçıların ümumi yığıncağı cəmiyyətin gündəlik idarə edilməsi üçün məsuliyyət daşıyan icra orqanını (fərdi və ya kollegial ola bilər, və iştirakçı olmayan şəxslər icra orqanına seçilə bilər) təyin edir. İştirakçıların ümumi yığıncağı icra orqanlarının təyin edilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi, illik hesabatların və maliyyə hesabatlarının təsdiq edilməsi və Təftiş Komissiyasının seçilməsi üçün müstəsna məsuliyyət daşıyır.⁷
- Səhmdarların ümumi yığıncağı səhmdar cəmiyyətinin “ali idarəetmə orqanı”dır. O, cəmiyyətin nizamnaməsinə və nizamnamə kapitalına dəyişikliklər edir və onları təsdiq edir; direktorlar şurasının (müşahidə şurası) və Təftiş Komissiyasının üzvlərini seçir. Ümumi yığıncaq həmçinin cəmiyyətin icra orqanlarının təyin edilməsi və vəzifədən azad edilməsi;⁸ illik maliyyə hesabatlarının təsdiq edilməsi; və mənfəətin və zərərin bölüşdürülməsi haqqında qərarların qəbul edilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. Cəmiyyətin idarəetməsinin növbəti səviyyəsi 50-dən artıq səhmdarı olan səhmdar cəmiyyətləri üçün məcburi olan direktorlar şurasıdır (müşahidə şurası). Onun qərarları səsərin sadə çoxluğu ilə qəbul edilir. Sonuncu səviyyə, cəmiyyətin gündəlik əməliyyatları üçün məsuliyyət daşıyan icra orqanıdır.

Bu qaydaların ətraflı korporativ idarəetmə çərçivəsini müəyyən etməsinə baxmayaraq, səhmdar cəmiyyətlərində qərarların qəbul edilməsində və idarəetmənin həyata keçirilməsi çox zaman səhmlərin nəzarət zərfinin sahibinin təsiri ilə müəyyən edilir (müşahidə şuraları daha ciddi tənzim edilən banklar istisna təşkil edir). Müşahidə şurasının ümumilikdə cəmiyyətin maraqlarında hərəkət etmək vəzifəsi Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmayıb və 50-dən az səhmdarı olan cəmiyyətlər müşahidə şurasının yaradılmasından ümumilikdə azad edilir. Korporativ idarəetmə çərçivəsi üçün nəzərdə tutulmuş məqsədlərə xidmət etməyəcək bir neçə süni rəhbər və idarəetmə səviyyələrinin yaradılmasını tələb etməkdənsə, mülkiyyətçilik təmərküzləşməsinin Azərbaycanda adi hal olması daha real olaraq nəzərə alınmalıdır.⁹

11. **Azərbaycanın mühasibat tənzimlənməsi hazırda keçid dövründədir. Qabaqlar mövcud olmuş sistem Mülki Məcəllə (2000), Vergi Məcəlləsi (2001), qüvvədən düşmüş köhnə Mühasibat uçotu haqqında Qanun (1995) və həmçinin müxtəlif təlimat və qaydalar ilə tənzimləndirdi.** Ölkənin iqtisadi konteksti müxtəlif orqanların (məsələn, vergi orqanları, bank tənzimləyiciləri, müxtəlif nazirliklər və komitələr) bir-birini nəzərə almadan hissələrə parçalanmış və əlaqələndirilməyən mühasibat uçotunu və audit qaydalarını inkişaf etdirdiyi mühit yaratmışdır. Nəticədə, qəbul edilmiş qaydalar çox zaman ardıcıl və aydın deyildi və eyni zamanda sərt və göstəriş verici olaraq, qərarların qəbul edilməsi üçün çox az imkan yaradır.

12. **Yeni Mühasibat uçotu haqqında Qanun (2004) mühasibat uçotuna və maliyyə hesabatlarına qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq konseptual cəhətdən yeni yanaşma təqdim etdi.** Yeni Qanun hesabat verməli olan müəssisələrinin dörd kateqoriyasını müəyyən edir:

⁷ Mülki Məcəllənin 107-11 Maddəsi adətən audit komitəsinə məxsus olan vəzifə və məsuliyyətlərdən fərqlənən vəzifə və məsuliyyətləri olan “Təftiş Komissiyası”nın yaradılmasını nəzərdə tutur. Səhmdar cəmiyyətinin həqiqi audit komitəsi malik olduğu vəzifə və məsuliyyətlərinə malik olan audit komitəsinin (“Təftiş Komissiyası”ndan əlavə) yaradılmasına heç bir qadağa yoxdur. Bundan əlavə, Banklar haqqında Qanunun 27-ci Maddəsi banklardan vəzifə və məsuliyyətləri Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuş “Təftiş Komissiyası”nın əksinə audit komitəsinə daha yaxın olan audit komitəsinin yaradılmasını tələb edir.

⁸ Mülki Məcəllənin 107.1.3 Maddəsi müəyyən edir ki, bu, səhmdarların ümumi yığıncağının müstəsna hüququ deyil, çünki bu səlahiyyət cəmiyyətin nizamnaməsi ilə Müşahidə Şurasına aid edilə bilər.

⁹ Bax [www.worldbank.org/ifa/Azerbaijan%20ROS%20\(final\).pdf](http://www.worldbank.org/ifa/Azerbaijan%20ROS%20(final).pdf) ünvanında Kİ SNƏOH.

- MHBS-ni tətbiq etməli olan İctimai Əhəmiyyətli Qurumlar;
- MHBS əsasında MMUS tətbiq edən İƏQ və kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olaraq, kommertiya təşkilatları;
- BİSMS əsasında İSMMUS tətbiq edən qeyri-kommertiya təşkilatları;
- Sadələşdirilmiş mühasibat uçotu qaydalarını tətbiq etməli olan qeyri-kommertiya təşkilatları;

Bu tələblərlə yanaşı olaraq, qanunvericilik Azərbaycanda qəbul edilən mühasibat standartlarının anlayışını müəyyən edir və onların inkişafı üçün hüquqi baza yaradır. O, rəhbər və əlaqələndirici rolunu Maliyyə Nazirliyinin üzərinə qoyaraq, onu mühasibat uçotunun əsas tənzimləyicisi kimi nəzərdə tutur. Əlavə olaraq, o, maliyyə hesabatlarının birləşdirilməsi (konsolidə edilməsi) üçün tələbləri, həmçinin onların təqdim edilməsi və dərc edilməsi qaydalarını aydın şəkildə müəyyən edir və bununla maliyyə informasiyasının şəffaflığını və istifadəçilərin onu əldə etmək imkanını təmin edir. Mühasibat uçotu haqqında Qanunun müddələrinin tətbiq edilməsi 1 yanvar 2008-ci il tarixi şirkətlərin əksəriyyəti üçün keçid tarixi olmaqla, 1 yanvar 2006-cı il tarixdən (kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün) başlanır. Bu keçid tarixinə qədər mühasibat uçotunun mövcud olan qaydaları qüvvədə qalır.

13. Mühasibat Uçotu haqqında Qanun (2004) kredit təşkilatlarını, sığorta şirkətlərini, investisiya fondlarını, qeyri-dövlət sosial fondlarını, qiymətli kağızları fond birjasında dövriyyədə olan hüquqi şəxsləri və müəyyən edilmiş meyar göstəricilərini aşan kommertiya təşkilatlarını daxil edərək, İƏQ-lərin geniş tərifini verir.¹⁰

14. Auditor xidməti haqqında Qanun (1994) və hər hansı digər qanunvericilik aktı auditorlar tərəfindən istifadə edilməli audit standartlarını müəyyən etmir. Mövcud olan Auditor xidməti haqqında Qanun audit, sərbəst auditor və auditor təşkilatı anlayışlarının tərifini verir; auditor olmaq üçün tələbləri müəyyən edir; və auditorun hüquqlarını, öhdəliklərini və vəzifələrini təsvir edir. Lakin, bu qanun audit standartlarına heç bir istinad etmir. Aydın hüquqi tələblərin olmadığı zaman Auditorlar Palatası BAS-in¹¹ tərcüməsi və uyğunlaşdırılması əsasında milli audit standartlarını qəbul edir. Buna baxmayaraq, aşağıdakı 38-ci Bənddə müzakirə edildiyi kimi, müvafiq hüquqi bazanın olmadığı şəraitdə, bu standartlar icra edilməzdir.

15. Auditorların vəzifələrini və məsuliyyətini aydın şəkildə müəyyən edən hər hansı hüquqi müddəalar mövcud deyildir. Auditor xidməti haqqında Qanuna daxil edilmiş istinad müəyyən edir ki, Auditorlar və auditor təşkilatları öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirmədikdə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə və sifarişçi ilə bağlanmış müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb edilə bilərlər.¹²

¹⁰ Bu müddəa İƏQ-ləri onların fəaliyyətlərinin təbiəti, onların ölçüsü və ya onlarda maraqları olanların sayına görə geniş əhali kütləsinin marağı olduğu müəssisələr kimi müəyyən edən hazırkı yaxşı beynəlxalq təcrübə ilə uyğundur. Yeni Mühasibat uçotu haqqında Qanunu icra edən Nazirlər Kabinetinin 20 iyun 2005-ci il tarixli Fərmanı aşağıdakı meyar göstəricilərini müəyyən edir: illik gəlir 150 milyard manat (təqribən 30 milyon ABŞ dolları), işçilərin orta sayı 1200 nəfər və balansın yekun məbləği 500 milyard manat (təqribən 100 milyon ABŞ dolları).

¹¹ 31 may 2005-ci il tarixində Hesablama Palatası 35 ümumi standartı, üç əlavə standartı və yeddi ixtisaslaşmış audit proqramını hazırlayaraq dərc etdi.

¹² Auditor xidməti haqqında Qanun auditin "lazımınca" yerinə yetirilməməsinin nə olduğunu müəyyən etmir.

16. **Maliyyə hesabatlarına və bankların auditinə dair əlavə hüquqi tələblər vardır.** Ənənəvi olaraq, Azərbaycanın bank sektoru maliyyə hesabatlığı islahatlarının avanqardında olmuşdur. Banklar haqqında Qanun (2004) banklardan MHBS-in tətbiq edilməsini tələb edir. Hətta ondan əvvəl Azərbaycanın Milli Bankı bütün banklar tərəfindən əməl edilməli olan “MHBS əsasında” 26 mühasibat uçotu qaydasını qəbul etmişdir¹³ və onların icra edilməsi üçün yaxşı idarə edilmiş və hərtərəfli səylər göstərmişdir.¹⁴ Nəticədə bank sektoru Azərbaycanın ən şəffaf sektorlarından biridir.¹⁵ O, beynəlxalq təcrübə ilə yaxşı tanış olan maliyyə və mühasibat uçotu üzrə mütəxəssisləri cəlb edir və ümumilikdə MHBS-ə uyğun olan maliyyə hesabatlarını tərtib edib dərc etdirir. Onun təcrübəsi ölkə miqyasında mühasibat islahatının gedişində digər sektorlar tərəfindən istifadə edilməlidir.

17. **Banklar haqqında Qanun hər bir bankın kənar auditor tərəfindən auditinin aparılmasını tələb etsə də, o, tətbiq edilməli audit standartlarını müəyyən etmir.** AMB banklara auditin BAS-a uyğun olaraq aparılmasını tövsiyə edir¹⁶. Azərbaycanda fəaliyyət göstərmək üçün sertifikatlaşdırılmış hər bir auditor və ya auditor təşkilatı bankın auditini aparmaq üçün cəlb edilə bilər. AMB-ın bankların auditinin bitməsi haqqında məlumatlandırılması məcburi deyildir. AMB-ı bankdan auditorlarının dəyişilməsini və ilkin audit onun tələblərinə cavab vermədikdə əlavə auditin aparılmasını tələb edə bilər; lakin, AMB tərəfindən bu cür tələb hələ rəsmi qaydada sənədləşdirilmişdir. USAID-in Bank Nəzarəti Layihəsindən alınmış məlumata əsasən, 2004-cü ildə mövcud olan 42 bankdan 24-ü auditor kimi “Böyük dördlük”dən¹⁷ birini seçmişdir.

18. **Banklardan maliyyə ilinin sonundan 5 aydan gec olmayaraq auditini aparılmış konsolid edilmiş maliyyə hesabatlarının AMB-yə təqdim edilməsi tələb edilir.** Banklardan həmçinin auditini aparılmış konsolid edilmiş maliyyə hesabatlarının kütləvi informasiya vasitələrində və onların internet səhifələrində dərc edilməsi tələb olunur. Banklar həmçinin illik hesabat paketlərini hazırlayır və vergi orqanlarına və Dövlət Statistika Komitəsinə təqdim edirlər.

19. **Sığorta sektorunun inkişafı üçün Azərbaycanda yaxşı potensial olsa da, onun hüquqi və institusional islahatı bank sektorundakından ləng olmuşdur.** Sığorta haqqında Qanun 1999-cü ildə qəbul edilmişdir, lakin, hesabatlılıq və maliyyə hesabatvermə məsələlərinə az diqqət yetirilmişdir. Qanun sığorta şirkətlərindən illik konsolid edilmiş maliyyə hesabatlarının hazırlanmasını tələb edir. Lakin, o, istifadə edilməli mühasibat və maliyyə hesabatları

¹³ Banklar haqqında Qanunun 43.1 Maddəsinin tələblərinə əməl edərək, Azərbaycanın Milli Bankının mühasibat departamenti banklardan mühasibat kitablarının bütün MHBS-ə, hətta bütün standartlar Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsə və AMB-nin rəsmi mühasibat qaydaları şəkilində qəbul edilməsə də, uyğun şəkildə aparılmasını tələb edərək, onlara rəsmi məktub göndərmişdir. Məktubda deyilir ki, bundan sonra banklar MHBS-ə əməl olunması üçün məsuliyyət daşıyır.

¹⁴ Banklardan hazırda MHBS-ə tam əməl olunması tələb edildiyindən, AMB özünün əvvəl qəbul etdiyi mühasibat qaydalarına onların MHBS-ə zidd olmamasını təmin etmək üçün yenidən baxmağı və onların statuslarının qaydalardan mühasibat təlimatlarına dəyişməyi planlaşdırır.

¹⁵ Bank sektorunun MBHS-in həyata keçirilməsində tərəqqiyə görə təqdirə layiq olmasına baxmayaraq, hələ də inkişaf üçün ehtiyac var. USAID-in Bank Nəzarəti Layihəsi çərçivəsində AMB-də aparılmış tədqiqat onu göstərdi ki, 2003 MHBS maliyyə hesabatlarının BAS auditini aparılmış banklarda audit təşhihləri bankların AMB-yə təqdim etdikləri aylıq prudensial hesabatların etibarlılığını sual altına qoymaması üçün kifayət qədər əhəmiyyətli idi. Buna görə auditorlar bankların daxili mühasibləri tərəfindən aparılmalı olan MHBS mühasibatının əksəriyyətini aparırdılar. Öldə olan məlumatlara görə, vəziyyət 2004 və 2005-ci illərdə düzəlsə belə, bu hesabatın III Bölməsi Azərbaycanın kommersiya banklarının gündəlik mühasibatında təkmilləşdirməyə ehtiyacın olmasını göstərir.

¹⁶ Bu, metodoloji tövsiyə formasında həyata keçirilir və hüquqi qüvvəyə malik deyil.

¹⁷ “Böyük dördlük” aşağıdakı beynəlxalq auditor təşkilatı şəbəkələrinin yerli üzv şirkətlərini daxil edir: Deloitte and Touche, Ernst & Young, KPMG və PricewaterhouseCoopers

standartlarını müəyyən etmir, əvəzində yuxarıdakı 11 və 12-ci bəndlərdə müzakirə edilmiş ümumi tələblərə istinad edir. Burada bu sahəyə aid olan mühasibat uçotu standartları mövcud deyildir. Sığorta haqqında Qanun müəyyən edir ki, sığortaçıların maliyyə və işgüzar fəaliyyəti sığortaçılar tərəfindən seçilmiş və təyin edilmiş müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılmalıdır. Auditi aparılmış maliyyə hesabatları Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığorta Nəzarəti Şöbəsinə (DSNŞ) və vergi orqanlarına təqdim edilməlidir. Müstəqil auditorun və ya auditor təşkilatının seçilməsi ilə bağlı xüsusi tələblər mövcud deyil. Auditorlar Palatası sığorta şirkətlərinin auditinə dair ixtisaslaşdırılmış metodik göstərişlər dərc etdirmişdir.

20. **Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarını nizamlanmayan üç əsas mənbəyi Mülki Məcəllə, Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin dərc etdiyi müxtəlif əsasnamələr və Bakı Fond Birjası tərəfindən qəbul edilmiş qaydalardır.** 2004-cü ilin dekabrında QKDK-si qiymətli kağızlar buraxan bütün şirkətlərdən özlərinin illik hesabatına auditi aparılmış maliyyə hesabatlarının daxil edilməsini tələb edən “İnvestisiya qiymətli kağızların emitentlərinin illik hesabatlarının hazırlanması və açıqlanması Qaydaları”nı dərc etmişdir. İllik hesabat şirkətin ali idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilməsindən sonra 15 gün ərzində QKDK-ya təqdim edilməlidir və 60 gün ərzində kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilməlidir. İllik hesabatın təqdim edilməsindən 15 gün ərzində QKDK öz iradlarını şirkətə təqdim edə bilər. Yarım-illik və ya rüblük hesabatların təqdim edilməsi tələb edilmir. Bu qaydalar bir qədər əvvəl qəbul edildiyindən, onların tələblərinə əməl edilməsini yoxlamaq üçün kifayət qədər məlumat mövcud deyildir. Lakin, QKDK-da olan icra etmə mexanizmlərinin və ştatın məhdud olmasına görə yeni qaydalara əməl edilməsi səviyyəsinin aşağı olacağı ilə bağlı ciddi narahatlıq vardır (bax Bölmə II.E, *Mühasibat və audit standartlarının icrasının təmin edilməsi*).

21. **1 yanvar 2008-ci il keçid tarixindən sonra konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarını hazırlayan bütün İƏQ-lərdən və kommersiya təşkilatlarından həmin hesabatların auditor rəyi ilə birlikdə öz internet səhifələrində və mətbuatda dərc edilməsi tələb ediləcəkdir.** Əvvəlki qaydalar maliyyə informasiyasının dərc edilməsinə dair minimal, hissələrə parçalanmış tələblər daxildir və bir neçə istifadəçi qrupunun ehtiyaclarına cavab verən, dərc edilmiş ümumi təyinatlı maliyyə hesabatları konsepsiyasının səmərəliliyi hal-hazırda məlum deyildir.

22. **DMM-lər Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və qaz hasilatı və nəqliyyatı, elektrik enerjisinin istehsalı və nəql edilməsi, gəmiçilik və sair kimi ən vacib sektorlarının bəzilərdə hələ də üstün mövqə tuturlar.** Bu şirkətlərdən çoxsaylı hesabatların hazırlanması və Vergilər Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, onların müvafiq yuxarı nazirlikləri, sosial fondlar və sair daxil olmaqla müxtəlif dövlət orqanlarına təqdim edilməsi tələb edilir. Lakin, bu təşkilatların dövlət iqtisadiyyatı üçün vacib olmasına baxmayaraq, onlardan bəziləri konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarını hələ də tərtib etmir, çox elementar mühasibat sistemindən istifadə edirlər və konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarının auditi heç vaxt aparılmamışdır. Bu şirkətlərin əksəriyyəti İƏQ-lər kimi təsnif edilir və yeni Mühasibat uçotu haqqında Qanuna müvafiq olaraq MHBS maliyyə hesabatlarını hazırlamalı olacaqlar.

23. **Vergilər Nazirliyi son bir neçə ildə əhəmiyyətli islahata məruz qalıbdır.** Hazırda, əksər müəssisələrin mühasibatlığına vergi tələbləri əsas təsirgöstərir. Mühasibat Uçotu haqqında Qanunun müəyyən etdiyi yeni maliyyə hesabatvermə qaydalarının meydana çıxması ilə ümumi təyinatlı maliyyə nəticələrinin hesablanması ilə vergiyə cəlb edilən mənfəətin hesablanmasına keçidin və ikisi arasında fərqi izah edən əlaqələndirmə mexanizmlərinin işlənilməsi son dərəcədə vacibdir.

24. **Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və qaz sektorunda iştirak edən xarici şirkətlərin geniş şəkildə istifadə etdiyi Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında Sazişlər (HPBS) xüsusi olaraq**

qeyd edilməlidir. HPBS-lər ən yuxarı dövlət səviyyəsində razılaşdırılmış HPBS üzvləri tərəfindən imzalanır və sonda Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilir. İmzalanmış HPBS-lər dövlət qanunu qüvvəsinə malikdir. HPBS-lər maliyyə və mühasibat hesabatları tələblərini nəzərdə tutur və müəyyən edir ki, mövcud olan və ya gələcək milli qanunvericiliklə ziddiyyət yaranarsa, HPBS-lərin müddəaları üstün tutulacaqdır.

B. Audit peşəsi

25. **Fərdi auditorların və auditor təşkilatlarının Azərbaycanda lisenziyalaşdırılması vəzifəsi Azərbaycan Auditor Palatasının (AAP) üzərindədir.** AAP-ın Sədri və Sədr müavini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin edilir. Palata 1996-cı ildə Auditor xidməti haqqında Qanunun (1994) müddələrinə müvafiq olaraq fəaliyyətə başlamışdır. Bu müddələrə əsasən, onun səlahiyyətləri aşağıdakıları daxil edir:

- Azərbaycanda audit fəaliyyətinə nəzarət;
- Audit təlimatlarının, standartlarının və metodik göstərişlərinin qəbul edilməsi;
- Fərdi auditorların və auditor təşkilatlarının lisenziyalaşdırılması;
- Fərdlərə və auditor təşkilatlarına qarşı şikayətlərə baxılması;
- Auditorlara müvafiq qanunvericilik məsələləri ilə bağlı auditorlara məsləhət verilməsi;
- Sərbəst auditorlar və auditor təşkilatları tərəfindən Auditor xidməti haqqında Qanunun müddələrinə əməl etmələrinin nəzərdən keçirilməsi; və
- Auditor peşəsinin beynəlxalq səviyyədə təmsil edilməsi.

Azərbaycanda auditor fəaliyyəti ilə sərbəst auditor və ya auditor şirkəti kimi məşğul olmaq olar. Auditor şirkətlərindən orada lisenziyası olan ən azı bir auditorun çalışması və auditor şirkətinin lisenziya haqqının ödənilməsi tələb olunur. Beynəlxalq auditor şirkətləri şəbəkələrinin yerli üzv şirkətlərindən də orada Azərbaycanda lisenziyalaşdırılmış auditorların çalışması və yerli auditor şirkətlərinin ödədiyi haqdan əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olan lisenziya haqqının ödənilməsi tələb olunur.¹⁸ Sərbəst auditor kimi qeydiyyat AAP-ın sertifikatlaşdırma proqramını bitirmiş, məhkəmənin hökmü ilə müəyyən fəaliyyət ilə məşğul olma hüququndan məhrum edilməmiş və ya məhkumluğu olmamış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən əldə edilə bilər. 2005-ci ilin iyun ayına təqribən 200 fərdin, 50 yerli auditor şirkətinin və beynəlxalq auditor şirkətləri şəbəkələrinin beş yerli üzv şirkətlərinin beş ildən bir verilən auditor lisenziyası vardır.

26. **Azərbaycanda auditor peşəsinin sahibləri üç qrupa bölünə bilər:**

- MHBS-ə əsaslanan maliyyə hesabatlarının BAS-a uyğun olaraq auditini aparan beynəlxalq auditor şirkətləri şəbəkələrinin yerli üzv şirkətləri. Onların müştəriləri əsasən bank və neft sektorlarında fəaliyyət göstərir. Bu şirkətlər əsasən banklar, kommunal xidmət şirkətləri, xarici şirkətlərin yerli törəmə müəssisələri, HPBS-lər və birgə müəssisələrin müqavilə əsasında (könüllü) auditini aparır. Bu şirkətlərin əksəriyyəti bu

¹⁸ Beynəlxalq auditor təşkilatı şəbəkələrinin yerli üzv təşkilatları üçün lisenziya haqqı təqribən 15.000 ABŞ dollarına, yerli auditor təşkilatları üçün 7.000 ABŞ dollarına və sərbəst auditorlar üçün 1.500 ABŞ dollarına bərabərdir.

müştərilər üçün həmçinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş (AAP-ın müəyyən etdiyi forma və qaydalara müvafiq olaraq və vergi və tənzimləyici orqanlara hesabat verilməsi üçün tələb olunan) ancaq müraciət edildikdə auditi həyata keçirir və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit bazarının özündə ümumiyyətlə maraqları yoxdur.

- Müəyyən əlavə təlim və təcrübə ilə MHBS-a uyğun olan hesabatların auditini aparmağa imkan verən bir neçə yerli auditor şirkəti mövcuddur. Əslində, bu şirkətlər əsasən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş və müqavilə əsasında auditlərin aparılması üçün beynəlxalq auditor şirkətləri şəbəkələrinin yerli üzv şirkətlərini cəlb edən müştərilər üçün səriştəli auditləri aparır.
- Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditləri aparan yerli auditor şirkətlərinin və sərbəst auditorların böyük əksəriyyəti barədə formal xarakter daşması haqda məlumatlar vardır.

27. Yüksək keyfiyyətli maliyyə informasiyasına ən böyük maneələr potensialın olmaması, bazar tələbatının zəifliyi, qeyri-adekvat qanunvericilik çərçivəsi və mühasibat və audit standartlarının icra edilməsi üçün mexanizmlərin olmamasıdır.

- **Potensialın olmaması.** Görünən dəyişikliklərin qəbul edilməsinə baxmayaraq, mühasibat və audit mədəniyyəti və təcrübəsi hələ də (hazırkı yüksək vəzifəli şəxslərin və tənzimləyicilərin əksəriyyəti öz peşə təcrübələrini qazandıqları) Sovet və post-Sovet erasının böyük təsiri altındadır. Bank sektorundan kənarında istifadə edilən mühasibat uçotu sistemləri müxtəlif tənzimləyici orqanlar və nazirliklər tərəfindən tələb olunan əsasən statistik və vergi məlumatlarını təqdim etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.
- **Bazar tələbatının zəifliyi.** Vergi orqanları əksər şirkətlərin maliyyə informasiyalarının yeganə istifadəçisidir. Vergi orqanları maliyyə informasiyaları ilə birlikdə audit rəyinin təqdim edilməsini tələb etsə də, həmin rəylərin sonrakı təhlili, istifadəsi və ya onlara istinad edilməsi haqqında məlumatlar mövcud deyildir. Tənzimləyici tərəfindən MHBS-nin tələb edildiyi və bank lisenziyalarının ona əməl edilməsi şərti ilə yenidən verildiyi bank sektorundan və xarici investisiyaların cəlb edilməsi həlledici olduğu neft və qaz sektorundan başqa şirkətlərin könüllü surətdə MHBS-ə əməl etməsi və ya keyfiyyətli auditin keçirilməsi üçün az stimül vardır.
- **Qeyri-adekvat qanunvericilik çərçivəsi.** Auditor xidməti haqqında Qanun (1994) AAP-ın fəaliyyəti, üzvlərinin akkreditasiya qaydası, intizam qaydaları və sanksiyalar barəsində kifayət qədər təfəsilat vermir. Bu elementlərin qanunvericiliyə daxil edilməsi AAP-ı daha da qanuni və nüfuzlu edərdi.
- **Mühasibat və audit standartlarının icra edilməsi üçün mexanizmlərin olmaması.** Bu məsələ II.E Bölməsində, *Mühasibat və Audit Standartlarının İcrasının Təmin edilməsi* müzakirə edilir.

28. Tənzimləyici kimi öz rolunu ilkin olaraq düzgün anlamaması, potensialın çatışmazlığı və həddindən artıq geniş olan səlahiyyətlər üzündən AAP auditor peşəsi sahiblərinin səmərəli tənzimləyicisi olmamışdır.

- **AAP-ın qeyri-adekvat struktur və lazımi qaydası vardır.** AAP-na adekvat şəkildə nəzarət edən orqan yoxdur. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin audit standartlarını qəbul edən və auditorları tənzimləyən orqana nəzarət etmək üçün kifayət qədər texniki səriştəsi yoxdur. Lazımi nəzarət Azərbaycanda maliyyə hesabatvermənin yüksək

keyfiyyətində marağı olan qurumların nümayəndələrindən ibarət olan və auditorları öz üzvlərinin azlığına məhdudlaşdıraraq, peşəkar səriştədən istifadə edən orqan və ya sistem tərəfindən həyata keçirilməlidir. Əlavə olaraq, AAP-ın fəaliyyəti qeyri-adekvat lazımı qaydaya və qeyri-şəffaflığa malikdir və onun qanuniliyinə mənfi təsir göstərir.

- **Tənzimləyici kimi rolu düzgün anlanmayıb.** Auditor xidməti haqqında Qanuna (1994) müvafiq olaraq, AAP-ın auditlər aparmaq səlahiyyəti vardır;¹⁹ lakin o, həmin fəaliyyətdən imtina etdiyini iddia edir. AAP hesab edir ki, maliyyə hesabatlarının monitorinqi onun vəzifələrindən biridir və təkrar auditlərin aparılması səlahiyyəti onun Əsasnaməsinə daxil edilmişdir.
- **Potensialın çatışmazlığı.** AAP-ın ştatı beynəlxalq təcrübəni qəbul etmək üçün səylə çalışmışdır, lakin lazımı təlim və ya təcrübə olmadığından icra qeyri-adekvat olaraq qalır. Kənarından olan keyfiyyət nəzarətinin icrası hələ də öz ilkin çağlarındadır.
- **Səlahiyyətlər həddən artıq genişdir.** Son on ildə bazar iqtisadiyyatına keçmiş ölkədə audit standartlarının hazırlanıb işlənməsi və icra edilməsi həmişə sınağa çəkilmişdir. Həmin vəzifələrə əlavə olaraq təlimatların və metodik göstərişlərin verilməsi, sertifikatlaşdırmanın və Davamlı Peşəkar İnkişaf (DPI) kurslarının təmin edilməsi, həmçinin auditor peşəsinin təmsil edilməsi AAP-ın ehtiyatlarını çətinə salmışdır və onun əsas vəzifələrini yerinə yetirməsində çətinliklərin səbəbi olmuşdur. AAP tərəfindən təzəlikcə üzərinə götürülmüş ABŞ-dakı Daxili Auditorlar İnstitutunun yerli filialının yaradılması vəzifəsi AAP-ın öz əsas səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsinə onsuz da məhdud ehtiyatları yardımçı sahələrə yayaraq təsir göstərən digər bir fəaliyyətdir.

29. **2000-ci ilin iyulunda qeyri-dövlət, qeyri-kommersiya Azərbaycan Sertifikatlaşdırılmış Mühəsiblər Assosiasiyası (ASMA) yaradılmışdır. ASMA-nın bəyan edilmiş məqsədi Azərbaycanın peşəkar mühəsiblərini birləşdirməkdən və MHBS-in Azərbaycanda tətbiq edilməsinə yönəlmiş mühəsibat islahatına kömək göstərilməsindən ibarətdir.** Bu Assosiasiya MHBS, ABŞ-ın Ümumi Qəbul Edilmiş Mühəsibat Prinsipləri, mühəsiblər, auditorlar və müəssisələr üçün mühəsibat uçotu üzrə təlim kurslarını keçirir; Assosiasiya Maliyyə Nazirliyi ilə Milli Mühəsibat Standartlarının işlənilməsinə kömək göstərilməsi üçün anlaşma memorandumunu imzalamışdır. Assosiasiyanın hazırda təqribən 400 üzvü vardır.

C. Peşə hazırlığı və təlim

30. Mühəsibat Uçotu üzrə yeni qanunun icrası yolunda Azərbaycanda mövcud olan mühəsibat uçotu sahəsində peşə hazırlığı və təlim ölkənin ehtiyaclarından geri qalır. Azərbaycanın 42 təhsil institutu və universitetlərindən 16-sı mühəsibat uçotu üzrə təhsil verir; onlardan üçü dövlət institutlarıdır (Dövlət İqtisad Universiteti, Dövlət Neft Akademiyası və Kooperasiya Universiteti). 16 institutdan ən böyüyü Dövlət İqtisad Universitetidir (DİU). Bu universitet Azərbaycanın digər institutları və kollecləri üçün təhsil planının əsasını təşkil edir. Universitetin əsas zəif cəhətləri onun məhdud resursları, köhnəlmiş tədris üsulları və bu vaxta kimi əsasən köhnə hesabatvermə tələblərinə əsaslanan tədris planıdır. 2005-ci ildə BMHS üzrə yeni kurs tətbiq edilmişdir, keçmişdə isə bu mövzuya mühəsibat və audit kursu daxilində yalnız bir mühazirədə toxunulmuşdur.

¹⁹ Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 12 mart 1996-cı il tarixində təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası haqqında" Əsasnamənin 7-ci maddəsi.

31. Dövlət universitetlərində “Xüsusi istedadlı qruplar” proqramları və bəzi özəl universitetlərin proqramları bazara daha ixtisaslı kadrları hazırlayan proqramlar kimi tanınmışdır, lakin buna baxmayaraq, onlar Mühəsibat uçotu haqqında yeni qanuna keçid üçün tələb olunan standartlara malik deyillər. Təcrübədə bu proqramlar tam olaraq BMHS/BASa deyil, ayrı-ayrı təhsil sahələri kimi bu standartlara toxunurlar. Özəl universitetlərin maliyyəsi dövlət universitetlərdən yaxşı olsa da, özəl universitetlər də resurs məhdudluğundan və ixtisaslaşdırılmış proqramları tərtib edə biləcək peşəkarlar və müəllim heyətinin yoxluğundan əziyyət çəkirlər. Bazarda dövlət və özəl universitetlərinin məzunları arasında olan fərq əhəmiyyətli deyildir.

32. Tədris planından kənar mühəsibat uçotu kursları təxminən 10 özəl ali məktəblərində və 20-dən çox peşə məktəblərində, həmçinin, Azərbaycan Bank Tədris Mərkəzində (ABTM) və Azərbaycan Sertifikatlaşdırılmış Mühəsiblər Assosiasiyasında (ASMA) mövcuddur. ABTM mühəsibat və audit üzrə qısamüddətli kursları təklif edir və 12 BMHS üzrə 12 saatlıq/3 günlük kursu təqdim edir. BMHS üzrə yüksək keyfiyyətli kursların olmadığını nəzərə alaraq ABTM 3 ay ərzində davam edəcək 80-saatlıq kursu tətbiq etməyi planlaşdırır. ASMA Böyük Britaniya Sertifikatlaşdırılmış Mühəsiblər Assosiasiyasının (SMA) təhsil proqramına əsasən qurulmuş bir sıra kursları təqdim edir. Beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən peşə sertifikatlaşdırılmasına malik olmayanlar, ASMA sertifikatlaşdırılması üçün sənədlərini təqdim edərkən Assosiasiya tərəfindən təşkil edilmiş, rus dilində keçirilən 8 mərhələdən ibarət olan təlim kursunu keçməlidirlər. Həmin proqrama daxil olmaq üçün heç bir akademik tələblər irəli sürülmür.

33. Adekvat peşə imkanlarına və ixtisas biliklərinə malik olan potensial auditorların hazırlanması üçün yalnız peşə hazırlığı yetərli deyil. Beynəlxalq Mühəsiblər Federasiyası (BMF) və Beynəlxalq Təhsil Standartlarına (BTS) əsasən peşə hazırlığına qarşı tələblər və proseslər aşağıdakılardır:

- *AAP-ın lisenziyalı auditoru olmaq üçün proqrama qəbul tələbləri ümumilikdə BTS 1-in, peşə mühəsibat təhsili proqramının qəbul tələblərinə uyğundur. AAP tələb edir ki, namizədlər qeydiyyatdan keçmiş universitetdən mühəsibat uçotu, iqtisadiyyat, maliyyə və ya hüquq sahəsində dərəcəyə malik olsunlar.* Lakin, 31-ci bənddə müzakirə edildiyi kimi, həmin sahədə universitet təhsilinin keyfiyyəti ciddi narahatlıq doğurur.
- *AAP-ın hazırkı sertifikatlaşdırma proqramının əhatə dairəsi potensial auditorları auditi həyata keçirmək üçün müvafiq biliklə təmin etmir.* Proqram BTS 2-nin, Peşə Mühəsibat Uçotu üzrə Təhsil Proqramları məzmununun, BTS 3-ün, Peşə Bacarıqlarının, BTS 4-ün və Peşə dəyərləri, etika və mövqelərin tələblərinə uyğun deyil. Təşkilatı və biznes sahəsində bilik, informasiya texnologiyaları bilikləri (BTS 2-də tələb olunan), təşkilatı və biznesin idarəetməsi bilikləri və ünsiyyət bacarıqları (BTS 3-də tələb olunan) proqramın tədris planında yoxdur. Mühəsibat uçotu, maliyyə və əlaqəli biliklərə aid olan proqram bölmələri idarəetmə üzrə mühəsibat uçotu sahəsində də zəifdir.
- *AAP-ın praktiki təcrübə tələbləri BTS 5-dəki Praktiki Təcrübə Tələblərinə uyğun deyildir.* Namizədlərə qarşı irəli sürülən tələblərə əsasən, onlar öz ixtisasları üzrə ən azı üç illik təcrübəyə malik olmalıdırlar. Lakin, işəgötürənlər, mentorlar və təlim alanlar üçün nəzərdə tutulan, onların rollarını və vəzifələrini izah edən praktiki təcrübə proqramı

haqqında nə yazılı təlimat, nə də ki, təlim alanları müvafiq təcrübə ilə təmin etmək qabiliyyətinə malik olan bir İşəgötürən kimi təsdiq edən mexanizm var.

34. **AAP-ın Davamlı Peşəkar İnkişaf (DPI) tələbləri mövcuddur, amma onların səmərəliliyi sual altındadır.** Üzvlüyə qəbul olunan kimi, auditorlardan tələb olunur ki, onlar Palata tərəfindən təşkil edilmiş DPI sessiyalarına gəlsinlər (bir il ərzində 50 saata yaxın) və lisenziyalarını yeniləməkdən ötrü beş illik üzvlükdən üç il ərzində keçid balı toplamaladırlar. Lakin, DPI-nin həyata keçirilməsini inhisara almaqla, AAP rəqib təlim proqramlar bazarının inkişafına yol vermir. DPI proqramı məzmununun peşənin müasir ehtiyaclarına uyğun tam surətdə uyğun olmaması, habelə onun təkmilləşdirilməməsi haqqında sübut var.

D. Mühasibat və audit standartlarının müəyyən edilməsi

35. **Mühasibat uçotu haqqında yeni qanunun tətbiq edilməsindən sonra mühasibat standartlarının müəyyən etmə təcrübəsi tamamilə dəyişdirildi. Yeni qanun (2004) Maliyyə Nazirliyini dövlət mühasibat uçotunun tənzimçisi təyin etmişdir.** Maliyyə Nazirliyi MHBS-in Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsinin təşkilinə cavabdehdir. Nazirlik, həmçinin, MHBS əsasında²⁰ Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının (MMUS) hazırlanması və təsdiq edilməsinə, bu standartların izahına, onların tətbiq edilməsinə dair tövsiyələrə və kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş mühasibat uçotu qaydalarının hazırlanmasına cavabdehdir. Bu proses təzəcə başlanmışdır.

36. **Mühasibat uçotu haqqında qanun (2004) mühasibat uçotu və maliyyə hesabatvermə məsələləri üzrə Maliyyə Nazirliyinə məsləhət verməyə cavabdeh olan Mühasibat Uçotu üzrə Məsləhət Şurasını təsis etmişdir.** Şuranın öz vəzifəsini yerinə yetirmək və səmərəli surətdə fəaliyyət göstərmək üçün lazımi dərəcədə institusional müstəqilliyə və üzvlərinin qarşısında duran məqsədə həsr olunmasına ehtiyac vardır. Şura qanuni baxımdan Maliyyə Nazirliyindən ayrı olan, Dövlət büdcəsindən maliyyələşən sadə bir struktur kimi nəzərdə tutulmuşdur. Onun üzvlərindən MHBS barədə yüksək bilik səviyyəsi və mühasibat uçotu sahəsində islahata sadiqlik gözlənilir. Bununla yanaşı, onlar MMUS-un tərtib edilməsi və mühasibat uçotunun və maliyyə hesabatvermə islahatı prosesində Maliyyə Nazirliyinə məsləhət vermək və yardım etmək qabiliyyətinə malik olmalıdırlar. Ən azı Şuranın sədri tam ştat işçisi olmalıdır. Şuranın nizamnaməsi və ona üzvlüyün qaydaları Hökumət tərəfindən başa çatdırılmışdır. Şuranın üzvlük məsələsinin düzgün həll olunması Şura üçün onun qarşısında duran əsas məqsədin müvəffəqiyyətlə nail olması zəruridir, əks halda Azərbaycanda hələ də müşahidə edilən beynəlxalq mühasibat və auditdə mövcud olan yeni şəraitlə tanış olan təcrübəli, təlim keçmiş peşəkarların çatışmazlığı əsl problemə çevrilə bilər.

37. **Maliyyə Nazirliyində Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının və onların icra edilməsi üzrə göstərişlərin hazırlanmasını dəstəkləyə biləcək daimi iş heyəti və ya kifayət qədər büdcə vəsaiti mövcud deyil.** Hal-hazırda bu vəzifə beynəlxalq və yerli məsləhətçilərdən

²⁰ Mühasibat uçotu haqqında qanun "MHBS-a əsasən hazırlanan" ifadəsinin verilmiş kontekstdə nə hansı mənasını daşdığını müəyyən edir: "...Bu standartlar Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında hazırlanaraq, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları ilə nizamlanan bütün məsələləri əhatə etməlidir. Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının hər hansı birinin bütövlükdə və ya onun hər hansı müddəasını Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına daxil etməmək və ya daxil etməzdən əvvəl dəyişiklik etmək zəruriyyəti yaranarsa, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının ilkin formasının tətbiq edilməməsinin səbəbi və Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları ilə Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları arasında mövcud olan hər hansı digər fərq müvafiq Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının əlavəsində açıqlanmalıdır".

ibarət və donorlar tərəfindən maliyyələşdirilən, Maliyyə Nazirliyinin himayəsi altında fəaliyyət göstərən qrup tərəfindən yerinə yetirilir. Məhdud büdcə və daimi iş heyətinin olmaması şəraitində MMUS-un və onu dəstəkləyən göstəricilərin işlənilib-hazırlanmasının sürəti çox zəifdir. Bu günədək qrup tərəfindən MHBS-a əsasən 12 MMUS layihəsi hazırlanmışdır; MHBS-a əsasən 3 MMUS qəbul olunmuşdur. Büdcə və resurs məhdudluqları ilə yanaşı, işçi qrupu Azərbaycan dilində standartlaşdırılmış mühasibat uçotu və maliyyə hesabatvermə terminologiyasının ilk dəfə işlənilib-hazırlanması, çoxsaylı dövlət orqanları tərəfindən hazırda işlənilən təriflərin anlanmasında razılığı əldə etmək və tamamilə yeni konsepsiyaların tətbiq edilməsi kimi çətinliklərlə üzləşmişdir.

38. **Bu hesabatın hazırlanmasından əvvəl Azərbaycan Auditorlar Palatası 35 Audit Standartlarını hazırlamışdır.** Bundan əlavə on təlimat hazırlanmışdır (məsələn, sığorta şirkətlərinin auditi üzrə xüsusi təlimat). Hazırlanmış standartların əksəriyyəti BAS-a əsaslanmışdır. Audit standartlarının müəyyən edilməsi davamlı bir prosesdir. Yeni standartı tərtib etmək üçün Auditorlar Palatası müvafiq BAS seçir və onu Azərbaycan dilinə tərcümə edir. Sonra isə Azərbaycanın xüsusi ehtiyacları baxımından təhlil edilir və Palata Şurasına təqdim edilir. Şura təklif edilmiş standartın qəbul oluna bilməsi, onun mövcud olan qanunlarla, qaydalarla uyğunluğu barədə son qərar qəbul edir və lazım olduğu halda dəyişiklikləri tövsiyə edir. Layihə təsdiq olunandan sonra Ədliyyə Nazirliyinə təqdim edilir və Nazirlik Konstitusiyaya və digər qanunlara uyğun olan standartları qeydiyyatdan keçirir. Bu günədək 35 Audit standartından yalnız beşi qeydiyyatdan keçmişdir.

39. **2001-ci ilin Dekabr ayında AAP BMF-in Etika Məcəlləsi (1998) əsasında hazırlanmış öz Etika Məcəlləsini təsdiq etmişdir.** BMF Etika Məcəlləsindən fərqli olaraq, AAP-ın Etika Məcəlləsi təminat xidmətləri ilə bağlı tapşırıqları digər audit xidmətlərindən fərqləndirmir və peşə təyinatları, ikinci rəy, hədiyyələr və qonaqpərvərlik, xüsusi vəziyyətlərə çərçivənin tətbiq edilməsi, hesabat məlumatlarının hazırlanması və motivlər haqqında bölmələri əhatə etmir.

40. **Digər peşələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın audit standartlarının təyin edənlərin potensialı audit sahəsində mövcud olan yeni beynəlxalq şəraitlə tanış olan ixtisaslı peşəkarların çatışmazlığı üzündən əngəl törədir.** Peşəkar səviyyədə məlumatlığın təkmilləşdirməyə və baş verən dəyişikliklərdən geri qalmamağa yönəldilmiş AAP-nın tərifləyici cəhdlərinə baxmayaraq, Palatanın ştatında hələ də beynəlxalq səviyyədə sertifikatlaşdırılmış mühasib yoxdur. Hal-hazırda qarşıda duran məqsəd, yəni audit peşəsinin islahatı, onun vəzifələrinin və rolunun yenidən təyin edilməsi çətinidir və yalnız, eyni zamanda baş verən peşə potensialının genişləndirilməsi və beynəlxalq standartlarına uyğun təhsil almış peşəkarların yeni nəslinin meydana gəlməsi vasitəsi ilə əldə edilə bilər.

E. Mühasibat və audit standartlarının icrası

41. **Azərbaycanın Milli Bankı bank sektorunda mühasibat uçotu və maliyyə hesabatvermə standartlarının və prudensial hesabatvermə tələblərinin icra edilməsində mühüm rol oynayır.** Bütün banklar audit yoxlamasından keçmiş və BMHS-ə uyğun maliyyə hesabatlarını AMB-ə təqdim etməlidir. AMB-nin monitoring və icra üzrə səlahiyyətləri hüquq nöqtəyi-nəzərdən Banklar haqqında Qanunla (2004) tənzimlənir. ANB-nin maliyyə hesabatlarının təqdim etməməsi, saxtalaşdırılmış hesabatların təqdim edilməsi və ya Bankın hər hansı əmri və ya təlimatı əməl etməməsi səbəbindən bank fəaliyyəti üzrə lisenziyalarını geri çağırmaq səlahiyyəti vardır. Ümumiyyətlə, AMB-ı mühasibat uçotu və maliyyə hesabatvermə tələblərinin icrası və praktiki tətbiqində fəaldır. Həmin cəhdin çərçivəsində o, ixtisaslı işçiləri cəlb edib onlara təlimlər keçmişdir; donor təşkilatları və Maliyyə Nazirliyi ilə məhsuldar çalışmışdır; islahata dəstək

vermişdir; və tələblərə cavab verməyən banklardan lisenziyaların geri çağırılması üzrə səlahiyyətlərini icra etmişdir.

Digər dövlət qurumları və müəssisələrlə müqayisədə peşəkar mühasibat əməkdaşlarının cəlb olunması və saxlanılmasında daha müvəffəqiyyətli olmasına baxmayaraq, AMB hələ ki, bütün ölkədə mövcud olan potensial məhdudiyətlərə məruz qalmışdır.

Qeyd edilməlidir ki, Banklar haqqında Qanunun tələblərinə riayət edilməsində bank sektorunun nisbi müvəffəqiyyətin səbəbi yalnız AMB-nin monitorinq və icra səlahiyyətləri və potensialına deyil, həmçinin digər ən iri bankların onlara peşəkar əməkdaşları işə götürmək, saxlamaq və müvafiq idarəetmə informasiya sistemlərini əldə etmək və yaratmaq imkanını verən maliyyə gücüdür.

42. **Maliyyə Nazirliyində Dövlət Sığorta Nəzarəti Şöbəsi mühasibat uçotu və maliyyə hesabatvermə tələblərinin monitorinqi və icrası üzrə cavabdehdir.** Bütün sığorta şirkətləri audit yoxlamasından keçmiş illik konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarını DSNŞ-ə təqdim edir. DSNŞ-in monitorinq və icra səlahiyyətləri Sığorta haqqında Qanunla (1999) təsdiqlənir. DSNŞ-in sığorta şirkətlərindən alınmış informasiyaları nəzərdən keçirmək və hüquqi tələblərin pozulması halı aşkar edildikdə, sığorta lisenziyasının müvəqqəti olaraq geri çağırılması daxil olmaqla bir sıra tədbirlər görmək səlahiyyəti vardır. Halbuki, daha öncə hesabatda qeyd edildiyi kimi, Qanunda sığorta şirkətləri tərəfindən tətbiq edilməli maliyyə hesabatvermə tələbləri və mühasibat standartları aydın göstərilməmişdir. Nəticədə, səmərəli icra olunmaq üçün hüquqi tələblər kifayət qədər konkret deyildir. Bundan başqa, DSNŞ-in potensialı çox aşağıdır və ixtisaslı əməkdaşların cəlb olunması və əlavə vəsaitin ayrılması vasitəsilə gücləndirilməlidir.

43. **Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin qaydalarına görə, qiymətli kağızların emitentləri 2005-ci ildən başlayaraq QKDK-də audit yoxlamasından keçmiş maliyyə hesabatlarını təsdiq etməlidir.** Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin həmin tələbləri tətbiq etməyə hüquqi səlahiyyəti vardır, lakin tələblərin yerinə yetirilməməsinə görə tətbiq edilə biləcək tədbirlər İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müddəalarına əsaslanır və təsdiq etmə üzrə tələblərə əməl edilməsini təmin etmək üçün kifayət deyildir. Bir çox hallarda, şirkətlərə cərimənin ödənilməsi, əməl etmədən daha ucuz və ya asan başa gəlir. Əlavə olaraq, QKDK-nin işçi heyətində beynəlxalq sertifikatlaşdırılmadan keçmiş mühasiblər olmaması və ixtisaslı işçiləri işə götürmək və öyrətmək üçün maliyyə vəsaitin çatışmazlığı ilə, insan resursları potensialı yetərli deyildir.

44. **Qanunvericiliyə əsasən, Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Milli Bankı yeni maliyyə hesabatvermə tələblərinin yayılmasında və Mühasibat Uçotu haqqında yeni Qanunun icrasının təmin edilməsində rol oynayır. Habelə, Vergilər Nazirliyi vergiödəyiciləri ilə daimi təmasda olan vergi müfəttişləri şəbəkəsinə malikdir və əmindir ki, yeni maliyyə hesabatvermə tələblərinin yayılmasında rol oynayır. Baxmayaraq ki, vergi müfəttişlərinin vəzifəsi maliyyə hesabatvermə tələbləri ilə eyni olmayan Vergi Məcəlləsinin müddəalarını və qaydalarını tətbiq etməkdir. Vergi müfəttişlərinin ümumi məqsədli maliyyə nəticələrinin deyil, vergiyə cəlb olunan mənfəətin və vergilər üzrə hesablamaların yoxlamasında geniş təcrübəsi vardır. Hal-hazırda vergi məqsədli və ümumi məqsədli maliyyə nəticələri arasında fərqləri əlaqələndirən üzləşmə mexanizmi mövcud deyildir. Vergi və mühasibat uçotu qaydaları arasında üzləşmə mexanizmini yaratmaq və tətbiq etmək zərurəti yaranır. Lakin, bu vaxtdək Vergilər Nazirliyi və Maliyyə Nazirliyi arasında əməkdaşlıq məhduddur.**

45. **Auditorlar Palatası audit firmalarını və sərbəst auditorları yoxlayır. Lakin, keyfiyyətə nəzarət prosesi rüşeym halındadır və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə cavab vermir.** Auditorlar Palatası “həmkarlar tərəfindən yoxlama” proqramını başlamışdır. Həmkarlar

tərəfindən yoxlamaların həyata keçirilməsində maraqlı olan auditorların siyahısı tərtib olunmuşdur, və prosesdə istifadə ediləcək meyarlar da müəyyən edilmişdir. Yoxlama aparacaq auditorlar meyarlar haqqında qabaqcadan məlumatlandırılır. Hələ ki, həyata keçirilmiş yoxlamalara mənfi qiymət verilməmişdir. Əlavə olaraq, Audit İşinin Keyfiyyətinə Nəzarət üzrə Milli Audit Standartları Auditorlar Palatasından bütün audit şirkətlərinin və sərbəst auditorların (ən azı) illik yoxlamalarının keçirilməsini tələb edir. Auditorlar Palatasının əməl olunmanın icrasını təmin etmək səlahiyyəti var. Lakin aparılmış yoxlamalarının istiqaməti düzgün deyildir. Auditorlar Palatası riskin qiymətləndirilməsi prosedurlarını, insan resursları faktorlarını, sahə auditlərinin monitorinqini, audit yoxlamaları üzrə işçi sənədlərinin keyfiyyəti və audit rəyinin müəyyən edilməsində əsas götürülən prosesləri qiymətləndirilməmişdir. Əvəzində, o, audit şirkətlərindən və sərbəst auditorlardan audit müştəriləri haqqında məlumatlar, verilmiş rəylər və tətbiq edilmiş xidmət haqları daxil edən formaların doldurulmasını tələb edir. Bununla da, keyfiyyətə nəzarət prosedurları qabaqcıl beynəlxalq təcrübə və BMF tələblərinə cavab vermir.

46. **Mühasibat islahatlarının arxitektoru olaraq, Maliyyə Nazirliyi bir tərəfdən Mühasibat Uçotu haqqında yeni qanunun icrasının təmin edilməsində və audit praktikasının təkmilləşdirilməsində yüksək marağa malik olmaqdan, digər tərəfdən isə həmin rolunu səmərəli oynamaq üçün potensialın məhdud olmasına görə çətin vəziyyətə düşmüşdür.** Razılaşdırılmışdır ki, müxtəlif nazirlik və təşkilatlar arasında fəal əməkdaşlıq daxil olmaqla, Maliyyə Nazirliyi yalnız tətbiq edilən sanksiyaların işlənilməsində deyil, həmçinin icranın təmin edilməsi ilə bağlı strategiya və mexanizmlərinin yaradılması üzrə Vergilər Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Hesablama Palatası, Milli Bank və Auditorlar Palatası ilə işləməlidir.

III. MÜHASİBAT UÇOTU STANDARTLARI TƏRTİB VƏ TƏTBİQ OLUNDUQLARI KİMİ

47. **Hazırkı bölmənin məqsədi mühasibat uçotu standartlarında boşluqların təhlilinin (yəni, yerli standartların MHBS-lə müqayisəli təhlili), maliyyə hesabatlarının müvafiq olaraq yerli mühasibat uçotu standartları və MBHS-in tələblərinə əməl olunanda boşluqların təhlilinin aparılmasıdır.** Azərbaycanda mühasibat peşəsində hal-hazırda mühüm dəyişikliklər baş verir. Mühasibat uçotu haqqında yeni qanun MBHS əsasında MMUS-un yaradılmasını və tətbiq edilməsini, o cümlədən ictimai əhəmiyyətli qurumlar tərəfindən MBHS-in birbaşa tətbiq edilməsini tələb edir. Nəzərə alsaq ki, həmin proses yeni başlanıb, yeni standartların tərtibatı prosesi çox erkən mərhələdədir. Bu vaxta qədər, heç bir metodoloji tövsiyə dərc olunmamış və müzakirə edilməmişdir. Lakin, Mühasibat Uçotu haqqında qanuna əsasən, yeni mühasibat uçotu standartlarının qəbul edilməsinə kimi, mövcud hüquqi aktlar qüvvədə qalır. Bunun əsasında adətən istifadə edilən boşluqların müqayisəli təhlili əvəzinə, hazırkı hesabat mühasibat uçotu üzrə mövcud tələbləri nəzərdən keçirir və yeni sistemə keçid çərçivəsində həll olunmalı ən problemlə məsələlərə və sahələrə daha çox diqqət yetirir.

48. Mühasibat uçotu üzrə bütün mövcud tələblərin ümumi cəhəti (yuxarıda 11-ci bəndə baxın) mülahizə üçün az imkanlı və onların çevik olmamasıdır. Qaydalar çox ətraflı tələbləri diktə edir və əməl olunmalı çox sərt təriflər və təlimatlardan ibarətdir. Həmin vəziyyətin illərlə mövcud olmasını nəzərə alaraq, Azərbaycanın mühasibləri ümumi qəbul olunmuş prinsiplər əsasında mülahizələrin istifadə edilməsindən ibarət olan yanaşmaya hazır deyillər və həmin yanaşmanı anlamırlar.

- Mühasibat Uçotu haqqında əvvəlki qanun (1995) mühasibat uçotunun ümumi çərçivəsini və prinsiplərini (yəni, ikili yazılış üsulu); o, dəqiq təriflər və maliyyə hesabatları kateqoriyalarının tərkibini, icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq

edilmiş amortizasiya dərəcələrinin tətbiq edilməsini və yekun olaraq maliyyə (mühasibat) hesabatlarının təqdim edilməsi prosedurlarını müəyyən edir.

- Mühasibat uçotu haqqında yeni qanun şirkətlərdən ya MHBS və ya da hal-hazırda Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanan və MHBS-na əsaslanan MMUS-ların tətbiq edilməsini tələb edir. Yeni standartların tətbiqi ilə əlaqədar mühasiblərin xeyli köməyə ehtiyacları vardır.
- Vergi orqanları tərəfindən hazırlanan metodoloji materiallar əsasən vergi bazasının və ödənilməli vergilərin hesablanması üzrə tövsiyələrlə məhdudlaşdırılır.

49. **Müəssisənin maliyyə vəziyyəti və səmərəliliyi haqqında mövcud mühasibat tələbləri və MHBS-ə uyğun olaraq hazırlanmış məlumatlar arasında ciddi fərq vardır.** MHBS maliyyə hesabatları iqtisadi qərarların qəbul edilməsi üçün faydalı olan məlumatların təmin edilməsi məqsədilə hazırlanır (yəni müəssisənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi). Faktiki olaraq, bütün hallarda Azərbaycanın şirkətləri tərəfindən hazırlanmış maliyyə informasiyalarının əsas məqsədi vergi hesablamalarıdır. Bununla da, maliyyə uçotu vergi məəcəlləsi ilə çox sıx bağlılığa malikdir və həmin məəcəllənin prinsipləri və qaydalarını əks etdirir. Hazırlığın məhdudluğunu nəzərə alaraq, maliyyə hesabatlarının potensial istifadəçilərinin daha geniş ehtiyacları ödənilmir. Açıqlamalar əsasən məhduddur, və bu da, maliyyə hesabatlarının şəffaflığını daha da azaldır. Belə halda, təəcəübləndirici deyil ki, yerli mühasibat qaydalarında MHBS-ı ilə əhatə olunan sahələr əks etdirilmir və ya başqa cür təfsir olunur. MBHS-ın əsas tələblərinin bəziləri mühasibat işçilərinə faktiki olaraq məlum deyildir. Bunu nümayiş etdirən fərqlər və onların təsirləri aşağıda göstərilir:

- Nəğd vəsaitin dövriyyəsi hesabatları tələb edilmir və hazırlanmır. Adekvat açıqlamaların olmaması, istifadəçiləri maliyyə hesabatlarının hazırlanması bazasını tam anlamaq imkanından məhrum edir və nəticədə maliyyə hesabatlarının qərarların qəbul edilməsi üçün faydalılığı məhdud olur.
- *BMUS 16, Torpaq, Tikili və Avadanlıq* tələb edir ki, aktivin amortizasiya olunan dəyərinin amortizasiyası onun faydalı ömrü ərzində aparılsın. Mövcud praktika verginin hesablanması məqsədi üçün tələb olunan amortizasiya dərəcələrinin tətbiq edilməsindən ibarətdir, bu da aktivin faydalı ömrünü mütləq əks etdirmir.
- *BMUS 24, Əlaqəli Tərəflərlə Bağlı Açıqlamalar*, müəyyən edilməyib, və aidiyyəti tərəflərin fəaliyyəti, hansı ki, Azərbaycanın mühitini nəzərə alaraq, çox faydalı ola bilər, müvafiq olaraq açıqlanmır.
- *BMUS 27, Konsolid edilmiş Maliyyə Hesabatları və Ayrı Maliyyə Hesabatları* standartının yerli praktikada ekvivalenti yoxdur. Bununla da, konsolid edilmiş maliyyə hesabatları təqdim edilmir. Azərbaycanda şirkətlərin mürəkkəb əlaqələrini nəzərə alaraq, bu şirkətlər arasında mövcud iqtisadi əlaqələri və şirkətlər qrupu üçün bundan irəli gələn nəticələri üçüncü tərəflərə tam anlamaq üçün əsaslı maneə yaradır.

50. **SNƏH komandası MHBS-ə uyğun olaraq hazırlanmış altı dəst maliyyə hesabatını, və yerli mühasibat qaydalarına uyğun olaraq hazırlanmış yeddi dəst maliyyə hesabatından ibarət seçmənin əməl olunma boşluqlarını qiymətləndirdi.**²¹ Sınaq yoxlaması üçün SNƏH

²¹ SNƏH komandası hazırkı hesabatda təhlil ediləcək şirkətləri seçmək üçün çoxlaylı təsadüfi seçmədən istifadə etdi. Lakin, seçmənin kiçik olduğuna görə, o, bütün sadalanmış şirkətlər üçün representativ sayıla bilməz. Buna görə də, nəticələr, maliyyə hesabatverilməsində mümkün problemlərin nümayiş etdirilməsi üçün faydalı olsa da, konkret şirkətlərin maliyyə hesabatlarında aşkar edilmiş nöqsanlara aiddir. Nəticələr ümumiyyətlə sadalanmış şirkətlərə tətbiq edilə biləcək sistemli problemləri əks etdirmir.

komandası istehsal sektoruna aid altı şirkət, və yeddi bank seçmişdir.²² Komanda qeyd etmişdir ki, MHBS-ı maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti ahəngləşdirilmiş deyil və müəyyən şirkətlər konkret standartlara əməl etməmişdir, bu da şərtli və ya imtinalı audit rəylərinin verilməsinə səbəb olmuşdur (bax: 22 nömrəli istinad). Bankların maliyyə informasiyaları daha yüksək keyfiyyətə malik olması ilə, müəssisə sektoruna aid şirkətlərin və bankların hazırladığı maliyyə informasiyalarının keyfiyyətində mühüm fərqlər vardır. Yerli mühasibat uçotu tələblərinə uyğun olaraq hazırlanmış maliyyə hesabatlarına gəldikdə, şirkətlər vergi bəyannaməsi ilə birlikdə vergi müfəttişliyinə təqdim olunmaq üçün hazırlanmış formaların standart dəstini təqdim etmişdir. Maliyyə Nazirliyinin 2006-cı ilin 18 aprel tarixli əmrinə əsasən bu formalar artıq istifadədən kənarlaşdırılmışdır və həmin gündən Milli Mühasibat Uçotu Standartları ilə əvəz edilmişdir.

MHBS ilə əlaqədar SNƏH komandası aşağıdakı qeyri-müvafiqlik məsələlərini qeyd etdi:

- **İki istehsal şirkətinin MHBS əsasında konsolidə edilmiş maliyyə hesabatları MHBS-a müvafiq deyildir.** Hər iki şirkət MHBS ilə qeyri-müvafiqliyin əsas sahələrini açıqladılar və hər iki şirkətin auditorları maliyyə hesabatlarının MHBS-ə müvafiq olmaması fikrinə gəldilər. Şirkətlər tərəfindən açıqlanmış və auditorlar tərəfindən istinad edilən qeyri-müvafiqlik sahələri bunlardır:
 - ***Dəyərin aşağı düşməsi əlamətləri olan zaman torpaq, tikili və avadanlığın bərpa olunan dəyərini müəyyən etməkdə uğursuzluq:*** hər iki halda rəhbərlik elə hesab edir ki, çoxsaylı faktlar torpaq, tikili və avadanlığın bərpa olunan dəyərinin müvafiq aktivlərin balans dəyərindən aşağı düşməsi haqqında xəbər verirlər. Maliyyə hesabatları göstərir ki, torpaq, tikili və avadanlığın bərpa olunan dəyərini qiymətləndirmək üçün heç bir münasib nəgd pul dövriyyəsi proqnozları hazırlanmamışdır. Bu BMUS 36, *Aktivlərin Qiymətdən Düşməsi* ilə münasibəyə girir. Hər iki halda, hiperinflasiya dövrləri ərzində ölçü vahidində olan dəyişikliklər üçün maliyyə hesabatlarını yenidən hazırlamaqda uğursuzluq səbəbindən məsələ daha da çətinləşir.
 - ***köhnəlmiş, dövriyyəsi aşağı olan və ya zədələnmiş maddi-istehsal ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi:*** Bir halda maliyyə hesabatları göstərir ki, şirkət köhnəlmiş, dövriyyəsi aşağı olan və ya zədələnmiş maddi-istehsal ehtiyatlarının uçotunu lazımi qaydada aparmamışdır. Onlar həmçinin maddi-istehsal ehtiyatlarının xalis reallaşdırılan dəyərinin maya dəyərindən aşağı ola bilməsini göstərən çoxsaylı faktları nümayiş etdirirlər. Buna baxmayaraq, şirkət hər hansı bir zədələnmə səviyyəsini müəyyən etməyə qadir olmamışdır; müvafiq olaraq, heç bir düzəlişlər edilməmişdir. Bu BMUS 2 *Ehtiyatlar* standartına cavab vermir.
 - ***Ticarət əməliyyatları üzrə debitor borclarının ölçülməsi:*** Hər iki halda, ticarət əməliyyatları üzrə debitor borcları üzrə mühasibat siyasəti düzgün göstərir ki, dəyərin düşməsi üzrə təminatın dəyəri oxşar borcalanlar üçün bazar faiz dərəcəsi ilə diskontlaşdırılmış gözlənilən nəgd pul axınının balans dəyəri və cari qiyməti arasında fərqə bərabərdir. Buna baxmayaraq, hazırlanma əsası göstərir ki, şirkət debitor borclarının bərpa olunan dəyərini nəzərə alarkən, gələcəkdə gözlənilən nəgd pul axınlarının vaxtının müəyyən edilməsini nəzərə almır. Bu isə mühasibat siyasəti yaxud BMUS 39, *Maliyyə Alətləri – Tanınma və Ölçmə* ilə müvafiq deyildir.

²² Maliyyə hesabatlarının 13 dəstində yeddisinin auditi yerli şirkətlər tərəfindən və altısının auditi beynəlxalq audit şirkətləri şəbəkələrinin yerli filialları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Altı MHBS-ı maliyyə hesabatından dördünə dair şərtsiz rəy verilib (bir hesabat izahlı bölmə daxil edilib), digər iki maliyyə hesabatına dair rəydən imtina olunmuşdur.

Maliyyə hesabatlarında qanunun ləğv edilmiş müəssisələrdən, kənd təsərrüfatı islahatları prosesində olan müəssisələrdən və işğal olunmuş ərazilərdə olan müəssisələrdən olan debitor borclarının silinməsinə tələb etdiyini qeyd edir. Lakin, debitor borcları nə silinmişdir, nə də dəyəri aşağı salınmışdır, çünki rəhbərlik elə “hesab edir ki”, debitor borcları və Dövlət büdcəsinə ödənilməli olan vəsait əsasında qarşılıqlı hesablaşmalar həyata keçiriləcəkdir. Əlavə olaraq, ev təsərrüfatlarından olan debitor borcları üçün heç bir dəyərin düşməsi üzrə təminatı tanınmamışdır. Bu borclar üçün dəyərin düşməsi üzrə təminatın düzgün ola bilməsinə baxmayaraq, təminat üzrə məhdudiyət BMUS 39-a müvafiq deyil və mühasibat siyasəti ilə zidd ola bilər. Maliyyə hesabatları qeyri-kifayət dəyərdən düşmə itkilərinin tanınmasını etiraf edir.

Yuxarıda sadalanan məsələlər SNƏH komandasının xüsusi narahatlığına səbəb olur, çünki onlar Mühasibat Uçotu haqqında yeni Qanuna (2004) müvafiq MHBS-ı qəbul etmiş *İctimai Əhəmiyyətli Qurumların* çoxuna hərtərəfli təsir göstərən sistemli problemlər kimi görünür. Bundan başqa, audit hesabatları göstərir ki, burada əlavə əhatə məhdudiyəti vardır, çünki, müəssisələrin mühasibat sistemləri MHBS-dən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən məcburi hesabat məqsədləri üçün tərtib olunmuşdur. Bəzi hallarda, sistemlər qrupun balansları və əməliyyatlarının əhəmiyyətli hissəsi üçün MHBS-ı çərçivəsində tələb olunan lazımi ölçmə, təqdimat və açıqlama münasibətinə əmin olmaq üçün auditorları qənaətbəxş səviyyədə uçot məlumatları və təhlillə təmin edə bilmir. Bu məhdudiyətlər torpaq, tikili və avadanlığın ilkin saldosa, əlavələrə, torpaq, tikili və avadanlığın satılmasına, qrupdaxili ötürmələrə və qiymətinin düşməsinə, billinqə və debitor borclara, cari və təxirə salınmış vergi ödənişlərinə və onun real dəyərinə təsir edir.

- **Banklar tərəfindən hazırlanmış MHBS-a əsasən konsolidə edilmiş maliyyə hesabatları adətən MHBS-ə müvafiqdir.** Maliyyə hesabatları adətən yüksək standartlara uyğundur və adekvat açıqlamalara malikdir.

Yerli mühasibat uçotu tələblərinə müvafiq hazırlanmış maliyyə hesabatları ilə əlaqədar SNƏH aşağıdakıları qeyd etdi:

- **Şirkətlər aşağıdakı formalardan ibarət olan və Maliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmi təsdiq olunmuş və Dövlət Statistika Komitəsi ilə razılaşdırılmış standart formatdan istifadə edirlər:**
 - 1 sayılı forma, *Müəssisənin Mühasibat Balansı*;
 - 2 sayılı forma, *Maliyyə Nəticələri və onların bölüşdürülməsi*; və
 - 5 sayılı forma, *Mühasibat Balansı maddələrində dəyişikliklər*: Bu forma hesabat dövründə müəssisənin kapitalında və digər kapital maddələrində, borclarda, debitor və kreditör borclarında, qısa və uzunmüddətli investisiyalarda və aktivlərdə olan dəyişikliklər haqqında məlumatı təmin edir.

Bu hesabat paketində qoşulması tələb edilən açıqlamalar yoxdur. Belə maliyyə hesabatlarının informasiya dəyəri və keyfiyyəti çox aşağıdır və yuxarıda göstərilən çatışmazlıqları əks etdirir. Maliyyə Nazirliyinin 2006-cı ilin 18 aprel tarixli bəyannaməsinə əsasən bu formalar artıq qüvvədən düşüb və həmin gündən Milli Mühasibat Uçotu Standartları ilə əvəz edilmişdir.

IV. AUDİT STANDARTLARI TƏRTİB VƏ TƏTBİQ OLUNDUQLARI KİMİ

51. **Milli audit standartları BAS-ın ixtisar edilmiş, natamam versiyasıdır. Beynəlxalq audit standartlarında olan bəzi əhəmiyyətli müddəalar ya buraxılmışdır və ya dəyişilmişdir.** Bu fərqlər aşağıdakıları daxil edən bir neçə amillərə əsaslanır:

- Milli standartları hazırlayarkən BAS-dan yayınmalar edilmişdir.
- Bu hesabatın yazılması dövrünə qədər AAP-ın qəbul etdiyi 35 milli standartdan yalnız beşi Ədliyyə Nazirliyinin tam hüquqi dəstək verən qeydiyyatından keçmişdir (yuxarıdakı Paragraf 14-ə istinad). Hətta AAP tərəfindən buraxılan bütün standartlara müvafiqlik AAP üzvlərinin hüquq və vəzifələri haqqında Nizamnamənin 2.2 maddəsi tərəfindən tələb edilməsinə baxmayaraq, Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qeydiyyata alınmamış standartların hüquqi qüvvəsi sual altındadır.
- Auditorlara standartlar arasında ola bilən hər hansı bir ziddiyyətləri həll etməyə imkan verən heç bir rəsmi iyerarxiya yoxdur; lakin, hər üç əlavə standartların giriş bölməsində keçmiş BAS 120, *Auditə dair Beynəlxalq Standartlar Çərçivəsi*²³ istinad edilir və milli audit standartlarına “əsas” standartlar kimi istinad edilir.

52. **Bunun nəticəsində milli audit standartların müvafiq icra edilmiş audit işi BAS istifadəsi zaman alınanlardan fərqli nəticələrə gətirəcək, audit edilmiş maliyyə hesabatlarının istifadəçilərini yanılma bilər.** Milli audit standartlarını BAS ilə müqayisə edərkən zaman aşağıdakı fərqlər qeydə alınmışdır.

Çoxsaylı milli audit standartları öz BAS ekvivalentlərindən yayınırlar:

- *Fırıldaqçılıq və səhv.* Standart auditorların maliyyə hesabatlarında ciddi yanlışlığa gətirə bilən fırldaqçılıq hərəkətlərinə görə münasibətlərinə istinad etmir. Lakin, o, auditorun fırldaqçılığın və səhvin müəyyən edilməsi zaman cavabdeh sayıla bilinməməsini təyin edir. Əhəmiyyətliliyə istinad etmədən, təkcə auditorun fırldaqçılıq və səhvin müəyyən edilməsi üçün addımlar ata bilməsinin qeyd edilməsi, auditorun kifayət qədər fırldaqçılıq hərəkətlərini müəyyən etmək qeyri-mümkünlüyə gətirə bilər. Əslində bu auditorları hər hansı bir məsuliyyətdən azad edir. Əlavə olaraq, standartların fırldaqçılığın və səhvlərin aşkarlanması və aradan götürülməsi üçün rəhbərliyin məsuliyyət daşmasını nəzərdə tutmasına baxmayaraq, o auditorlar tərəfindən rəhbərlikdən fırldaqçıların və səhvin qiymətləndirilməsinə dair hesabat alınmasını tələb etmir.
- *Audit planlaşdırılması.* Standart audit planlaşdırma mərhələsində müəssisənin işinin fasiləsizliyi ehtimalına istinad etmir və auditorlardan müəssisənin fasiləsiz işləmə qabiliyyətinə dair rəhbərliyin qiymətləndirilməsini tələb etmir. Bu xüsusi ilə əhəmiyyətli dərəcədə qiymətdən düşmüş debitor borcları və s. nəticəsində müəssisənin işinin fasiləsizliyi problemi ilə üzləşə bilən iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli qrupların çoxu üçün mühüm məsələdir. Auditorlar auditin planlaşdırma mərhələsində ödəmə qabiliyyətinin məsələsini icmal etməlidirlər.
- *Ekspert işinin istifadə edilməsi.* BAS 620-dən fərqli olaraq, milli standartların ekspert bacarığının qiymətləndirilməsi tələbi xüsusi ilə qeyd edir ki, bu ekspertin ixtisasına etibar edərək edilə bilər və ekspertin təcrübəsinin və mötəbərliyinin nəzərə alınmasını tələb etmir. Bu məhdudiyət potensial olaraq maliyyə informasiyası istifadəçilərinin yanlış qərarlara gəlməsinə səbəb ola bilər. Qiymətləndirmə mütəxəssislərinin istifadəsi, torpağın, tikili və avadanlığın ədalətli qiymətinin müəyyən edilməsi məzmununda xüsusi narahatlıq doğurur.

²³ Qeyd edilməlidir ki, BATSS BAS 20, *Auditə dair Beynəlxalq Standartlar Çərçivəsi* standartını Təminat Tapşırıqları üzrə Beynəlxalq Çərçivəsi qüvvəyə mindiyi zaman, 2004-cü ilin dekabr ayında ləğv etdi.

Aşağıdakı BAS-lar əsasən AAP tərəfindən standartların qəbul edilməsində olan bir-iki illik gecikmə nəticəsində milli audit standartlarında əks edilməmişlər:

- *Təminat Tədbirləri üçün Beynəlxalq Çərçivə* (səbiq BAS 120): Bu standartın olmaması Azərbaycanda audit tələbatlarının təşkilatında və iyerarxiyasında böyük boşluq yaradır.
- *Rəhbərlik tərəfindən təyin edilmişlərlə Audit Məsələlərin Müzakirə edilməsi* (BAS 260). Bu boşluq o deməkdir ki, rəhbərlik, nəzarət şurası, tərəfdaşlar (kiçik paylı tərəfdaşlar daxil olmaqla) və s. ilə ünsiyyət üzrə istiqamətləndirmə çatışmır. Baxmayaraq ki, bu məsələlər həmçinin qanunvericiliklə əhatə edilməlidir, BAS 260 şirkətin daxili auditorları üçün faydalı əsas yanaşmanı təmin edir (məsələn, uçot siyasəti, material risklər, rəhbərliklə fikir ayrılığı haqqında müzakirələr).
- *Müəssisənin və onun Mühitinin Başa Düşülməsi və Material Risklərini qiymətləndirmək* (BAS 315) və *Qiymətləndirilmiş Risklərə Cavab olaraq Auditor Proseduraları* (BAS 330): Əvəzində burada Riskin Qiymətləndirilməsi və Daxili Nəzarət üzrə standart var (2004-cü ildə ləğv edilmiş BAS 400-ün ekvivalenti).
- *Xarici Təsdiqlər* (BAS 505) BAS 500, Hissə 2-ni əvəz etdi. Nəticə olaraq, milli audit standartları hələ də köhnə BAS 500 tələbləri ilə müvafiqliyi tələb edir. .
- *Ədalətli Dəyər Qiymətləndirilməsinin və Açıqlamaların Auditi* (BAS 545): Bu standartın yoxluğu mühasibat standartlarında olan və əvvəl qeyd olunmuş çatışmazlıqda əks olunur. İndiki zaman ədalətli dəyər konsepsiyası və onun hesablanma qaydalarını müəyyən edən metodologiya və ya tövsiyələr yoxdur. Bu çatışmazlıq MHBS-ə üçün hazırlanmış audit maliyyə hesabatları məzmununda əhəmiyyətli nəticələr gətirə bilər.

Sonda, burada BAS-a əsaslanmayan bir neçə milli audit standartları vardır. Məsələn, “auditorun son sənədləri” haqqında standart auditor hesabatının Azərbaycan xüsusiyyətli formatını və məzmunu müəyyən edir. Bu BAS tələblərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu qeyri-uyğunluq xüsusi ilə narahatlıq doğurur, çünki verilmiş audit rəylərinin məqsəd və keyfiyyətinin və istifadəçilər tərəfindən audit edilmiş maliyyə informasiyası keyfiyyətinin etibarlılığına toxunur.

53. **Milli audit standartları ardıcıl olaraq tətbiq və riayət edilmir və bununla da istifadəçilərin audit edilmiş maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə olan etibarını daha da təhlükə altına qoyur.** AAP audit şirkətlərinin icmalı zamanı hərtərəfli keyfiyyət təminatı mexanizmlərinin mühümlüyü və istifadəki audit metodologiyasına riayət edilmə zəruriliyinin vurğulanması əvəzinə, məcburi audit formalarının və audit müqavilələrinin doldurulmasında cəmlənir. Göründüyü kimi, AAP tərəfindən ciddi riayət edilən iki audit standartı (*Audit müqavilə razılaşması və Auditorun son sənədi*) BAS-dan fərqlənən müəyyən edilmiş formalar və redaktədən ibarətdirlər.

54. **Açıq dəlillər vardır ki, bəzi hallarda auditorlardan auditin keçirilməsindən əvvəl MHBS maliyyə hesabatlarını hazırlamaq və ya ən azı düzəlişlər etmələrini gözləyirlər.** Artan texniki və mürəkkəb mühasibat uçotu tələblərinə müvafiq maliyyə hesabatını hazırlamaq qabiliyyətində olan və texniki cəhətdən ixtisaslı peşəkarların təminatı tələbatla ayaqlaşmır. Bu elə bir vəziyyət yaradır ki, şirkətlərin çoxunda olan heyət MHBS-ə müvafiq maliyyə hesabatını tam olaraq hazırlamağa qadir deyildir. Bu auditorun müstəqilliyinə və bazarın belə audit edilmiş maliyyə hesabatlarına etibar etmək qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir. Yaxın gələcəkdə cari səviyyədə qalacaq bacarıq çatışmazlığı səbəbindən ali təhsilli mühasibat uçotu peşəkarlarının hazırlanması prioritet məsələdir.

V. MALİYYƏ HESABATLARININ KEYFİYYƏTİNİN ANLAYIŞI

55. Azərbaycanda maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti iki kateqoriyaya bölünərək anlaşılır və onun şirkətin audit şirkətinin mənimlənməsi və tətbiq olunan mühasibat uçotu standartları ilə sıx bağlantısı var:

- Beynəlxalq audit şirkətləri şəbəkələrinin yerli üzv şirkətləri tərəfindən audit edilən şirkətlər MHBS-ə uyğun yaxşı keyfiyyətli maliyyə informasiyası əldə edirlər. Bu şirkətlərin keyfiyyətli audit əldə etmək üçün zəruri qiyməti ödəməyə imkanları, öhdəlikləri, yaxud stimulları vardır. Lakin, yuxarıdakı Bölmə III-də göstərilədiyi kimi, əhəmiyyətli sayda şirkətlər keyfiyyətli audit rəyi əldə edə bilmirlər və əslində MHBS-ları “tətbiq” etməyiblər. Əlavə olaraq, bazar anlayışına audit proseslərinə olan həddindən artıq etibar bir qədər təsir edir, baxmayaraq ki, maliyyə hesabatları, daxili nəzarət və maliyyə idarəetməsi təcrübələri bu şirkətlər daxilində hələ inkişaf etməlidir.
- MHBS-ə müvafiq maliyyə hesabatlarını hazırlamağa məcbur olmayan və beynəlxalq audit şirkətləri şəbəkələrinin yerli üzv şirkətləri tərəfindən audit edilməyən digər şirkətlər aşağı keyfiyyətli maliyyə informasiyası alırlar. Bu şirkətlərin çoxu yalnız qanun qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün auditi həyata keçirir. Onlar audit xidmətini ən ucuz qiymətlə əldə etmək istəyir və adətən bunun əvəzində əhəmiyyətli audit işini gözləməirlər.

VI. SİYASƏT TÖVSIYƏLƏRİ

56. **SNƏH qiymətləndirməsinin əsas məqsədi Azərbaycan Hökumətinin və digər maraqlı tərəflərin, aşağıdakılar daxil olmaqla, Azərbaycanın müəyyən strateji məqsədlərinin dəstəklənməsi üçün bir vasitə olan, korporativ sektorun mühasibat, maliyyə hesabatvermə və audit təcrübəsinin gücləndirilməsinə kömək göstərilməsindən ibarətdir:**

- Özəl sektorda işgüzar mühitin yaxşılaşdırılması və yerli və xarici birbaşa və portfel investisiyalarının dəstəklənməsi;
- Girova əsaslanan kredit verilməsi qərarlarından gələcək müştərilərin maliyyə göstəricilərinə əsaslanan kredit vermə qərarlarına təcridən keçməklə, KOM (Kiçik və orta müəssisələrin) formal maliyyə sektorundan kreditlər əldə etməsini asanlaşdıraraq KOM sektorunun böyüməsinin təşviq edilməsi;
- Bank sektorunun sabitliyinin dəstəklənməsi və kreditlərin qaytarılması problemlərinə görə böhran riskinin azaldılması və yerli ehtiyatların səfərbər edilməsində yardım göstərilməsi;
- Həm dövlət, həm də özəl korporativ sektorda maliyyə şəffaflığının daha da artırılması və bununla maraqlı tərəflərə və geniş kütləyə idarəetmənin fəaliyyətini qiymətləndirmək və davranışına təsir göstərmək imkanının yaradılması; və
- Korporativ mənfəət üzrə vergilərin qiymətləndirilməsinin və yığılmasının təkmilləşdirilməsi.

İslahatlar üçün müfəssəl taktiki layihə təqdim etməyə cəhd göstərmədən, bu hesabat mühasibat islahatının həyata keçirilməsini dəstəkləmək və nəticə etibarlı ilə korporativ maliyyə hesabatvermənin keyfiyyətini artırmaq üçün strateji tövsiyələr verir. Bu qiymətləndirməyə başladığıda, qiymətləndirmədə iştirak etmək və qərarlar qəbul edən şəxslərə, tənzimləyicilərə və

digər maraqlı şəxslərə tövsiyələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsləhətlər vermək məqsədilə, Azərbaycan mühasibat və audit islahatı üçün çoxsahəli Milli Rəhbər Komitəni (MRK) yaratmalıdır. Digər ölkələrin uğurlu təcrübəsinə əsaslanaraq, hesabat Azərbaycanda maliyyə hesabatvermənin keyfiyyətinin və əlverişliliyinin artırılması üçün MİK-in ölkə strategiyasını və müfəssəl Ölkə üzrə Tədbirlər Planını (ÖTP) işləyib hazırlamasını tövsiyə edir.

57. Qanunvericiliyin, tənzimləyici orqanların müxtəlifliyini və maliyyə hesabatvermə çərçivəsinin hissələrə parçalanmasını nəzərə alaraq, MRK islahat prosesi üçün çox mühüm olacaqdır. Bu kontekstdə, mühasibat islahatı prosesinə mümkün qədər çox maraqlı şəxsin cəlb edilməsi üçün vergi orqanlarını, istifadəçiləri və maliyyə hesabatlarını hazırlayanları daxil edərək MRK-in üzvlüyü genişləndirilməli olacaqdır. Bütün üzvlərin əyani texniki səriştəyə və mühasibat, audit və maliyyə hesabatvermənin biliyinə; yüksək səviyyəli analitik qabiliyyətə; düzgünlüyə, qərəzsizliyə və intizama malik olması, mühasibat və audit islahatına və ictimai marağa sadıq olması həlledicidir.

58. Bu hesabatda ifadə edilən strateji tövsiyələr ən yaxşı beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq mühasibat və audit peşəsinin keçidinin və beynəlxalq standartlarla uyğun olan şəffaf maliyyə informasiyasını təqdim etməyə imkan yaradan korporativ mühitin inkişaf etdirilməsinin Azərbaycanın uzunmüddətli məqsədi olması ideyasına əsaslanır. Bu hesabatda göstəriləyi kimi, belə məqsəd Azərbaycanın hüquq çərçivəsində, qurumlarında, mühasib və audit peşələrində geniş islahatlar, həmçinin mühasibat, audit və işgüzar mədəniyyətində və təhsil sistemində dəyişikliklər tələb edir. Lakin, strategiya, ölkənin həmin strategiyayı həyata keçirmək qabiliyyəti (həm potensial, həm də ehtiyatlar baxımından) nəzərə alınmadan hazırlanıb qəbul edilməməlidir; sağlam və ardıcıl surətdə icra edilən nisbətən yumşaq qayda, icra oluna bilməyən yaxşı, sərt qaydadan üstün tutulmalıdır, çünki yumşaq qayda şərait imkan verdikdə, təcridən sərtləşdirilə bilər. Aşağıdakı strateji tövsiyələri sınağa çəkənlər olsa da, qısa və ya orta müddətdə həyata keçirilə bilər və Azərbaycanın uzunmüddətli məqsədləri üçün imkan yaradacaqdır. Onlar dörd əsas sahəyə bölünür:

- Qanunvericilik çərçivəsi (59-67-ci bəndlər);
- İnstitusional və potensialın gücləndirilməsi tədbirləri (65-ci bənd);
- Monitorinq və icra mexanizmləri (66-ci bənd); və
- Mühasibat təhsili (67-ci bənd).

59. İlk növbədə, mühasibat və auditə aid olan qanunvericilik çərçivəsinin yenidən baxılmasında ehtiyac vardır. Bazar institutlarının təsis edilməsindən sonra Mülki Məcəllə, Banklar haqqında Qanun və yeni Mühasibat Uçotu haqqında Qanun daxil olmaqla, əhəmiyyətli hüquqi baza işlənib hazırlanmışdır. Belə fəal qanunvericilik fəaliyyəti qanunvericilikdə və tənzimləyici çərçivədə həll edilməli olan bəzi boşluqlar qoymuşdur.

60. Audit təcrübəsini effektiv surətdə təkmilləşdirmək və audit peşəsinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı sahələr yeniləşdirilmiş Auditor xidməti haqqında Qanunda adekvat surətdə öz əksini tapmalıdır:

- *Auditin məqsədləri və audit subyektləri.* Qanun audit məqsədlərini cəmləyən və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş audit tələblərini müəyyən edən vahid mənbə olmalıdır. Qanun hüquqi şəxs üzrə və ya konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarının auditini qurumun hüquqi forması nəzərə alınmadan, bu cür auditdə ancaq ictimai maraq olduğu halda tələb etməlidir. Lakin, qanunla nəzərdə tutulmuş audit tələbləri elə iş

- salınmalıdır ki, qanunvericiliklə tələb olunan auditlərin sayı Azərbaycanın audit məkanında həddən artıq çox olmasın.
- **Auditorlar Palatasının Səlahiyyət və Vəzifələri:** AAP-ın səlahiyyətləri audit peşəsinin tənzimlənməsində cəmləşdirilməlidir. Bu aşağıdakıları daxil edir:
 - İctimai marağın qorunması;
 - Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditi aparan auditorlardan və auditor şirkətlərindən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditlərin audit standartlarına uyğun olaraq aparılmasının tələb edilməsi. Əldə olan ehtiyatların məhdudluğu üzündən SNƏH komandası Azərbaycanın “BAS Plus” modelini qəbul etməsini tövsiyə edir və bununla BAS tamamilə qəbul edilmiş olardı. Əlavə standartlar və audit qaydaları ancaq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditin həcmi ilə bağlı olan xüsusi tələblərdən irəli gəldikdə tətbiq olunmalıdır;
 - Auditorların və auditor şirkətlərinin sertifikatlaşdırılması. Bunu həyata keçirərkən, AAP-ın sertifikatlaşdırma tələblərinin BMF-in Beynəlxalq Təhsil Standartlarında müəyyən edilmiş təhsil, imtahan, təcrübə və DPI tələblərinə cavab verməsini təmin etməlidir;
 - Sertifikatlaşdırılmış auditorların və auditor şirkətlərinin reyestrinin aparılması;
 - Keyfiyyət nəzarəti sistemi vasitəsilə sərbəst auditorların və auditor şirkətlərinin qəbul edilmiş audit standartlarına əməl etmələrinin monitorinqi. Xüsusilə, sistem:
 - ✓ Yoxlamaların aparılması üçün məsuliyyət daşıyan şəxslərin qabiliyyətini təmin etməlidir.
 - ✓ Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada auditi aparan auditorlardan müstəqil olması şərtilə sistemin təşkil edilməsini və ictimai nəzarətə tabe olmasını təmin etməlidir.
 - ✓ Keyfiyyət nəzarəti yoxlamalarının mütəmadi olaraq (məsələn, üç-altı ildən bir) aparılmasını və keyfiyyət nəzarətinin yekun nəticələrinin hər il dərc edilməsini təmin etməlidir.
 - İstintaq və sanksiyaların səmərəli və şəffaf sistemini həyata keçirərək, Etika Məcəlləsini və ya audit standartlarını pozan sertifikatlaşdırılmış auditorların intizama cəlb edilməsi.
 - **Auditorlar Palatasının strukturu və vəzifələri:** Prosesin şəffaflığını təmin etmək məqsədilə AAP-ın strukturu (Şura və Komitələr), Şura üzvlərinin tərkibi və seçilmə və ya təyin olunma qaydası (səlahiyyət müddətinin məhdudlaşdırılması, eyni şəxsin bir neçə vəzifəyə təyin olunması, boş yerlərin tutulması və sair daxil olmaqla) qanunvericiliklə müəyyən edilməlidir.
 - **Auditorların və auditor təşkilatlarının akkreditasiyası və qeydiyyatı:** Aşağıdakılar müəyyən edilməlidir:
 - Auditor təşkilatı kimi qeydiyyata alın bilən hüquqi şəxsin növü, əldə edilməli olan peşə sığortasının növü və dəyəri və auditor təşkilatında çalışmalı olan sertifikatlaşdırılmış auditorların sayı;
 - Peşəkar lisenziya sertifikatlaşdırılması tələbləri;
 - Auditor kimi qeydiyyat üçün hazırkı vətəndaşlıq tələblərinin ləğv edilməsi tövsiyə olunur, çünki onlar auditor xidmətləri bazarının inkişafına maneələr törədir.
 - **Auditorların hüquqları:** Qanun auditorların aşağıdakı hüquqlara malik olmasını aydın müəyyən etməlidir:

- Auditin aparılması zamanı tələb olunan sənədləri əldə etmək və yoxlamaları aparmaq;
- Müvafiq hesab edilən sahələr üzrə idarəetmədən yazılı bəyanatlar almaq;
- Audit aparmaqdan imtina etmək;
- **Auditorların vəzifələri:** Auditorların qəbul edilmiş audit standartlarına və Etika Məcəlləsinə əməl etmək ümumi öhdəliyindən əlavə qanunvericilik auditorların aşağıdakı vəzifələrini təsbit etməlidir:
 - İctimai marağın qorunması;
 - Müştəri informasiyaları məxfiliyinin saxlanması;
 - Maraqların ziddiyyəti və ya müstəqilliyin olmaması hallarında audit tapşırığından imtina edilməsi;
 - Audit zamanı əldə edilmiş məlumatdan faydalanmama; və
 - Audit zamanı üstü açıla bilən dələduzluq və ya qanunsuz hərəkətlər barədə idarəetməyə (və ya idarəetmənin iştirakı olduqda və ya o, tədbir görməkdən imtina etdikdə orqanlara) məruzə edilməsi.

Əlavə olaraq, aşağıdakı tələbləri daxil etmək üçün köməkçi normativ bazaya dəyişikliklər edilməlidir:

- **Auditorların təyin edilməsi, seçilməsi, səlahiyyətlərinə xitam verilməsi və istefaya getməsi qaydaları aydın müəyyən edilməlidir.** Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditi aparan auditorların səlahiyyətlərinə xitam verilməsi və onların istefaya getməsini müəyyən edən hüquqi müddəalar onların müstəqilliyinə adekvat zəmanət verməlidir. Məsələn, Qanunda belə bir prinsip nəzərdə tutula bilər ki, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditi aparan auditorların və ya auditor şirkətlərinin səlahiyyətlərinə ancaq lazımi əsaslar (fikir ayrılığı yox) olduqda xitam verilə bilər.
- **Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit haqqı və auditor tərəfindən təqdim edilən qeyri-audit xidmətləri haqları açıqlanmalıdır.** Bu, istifadəçilərə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit haqqının lazımi audit keyfiyyətini təmin etmək üçün münasib olub-olmamasını və auditi aparılan şirkətə əlavə xidmətlərin göstərilməsi ilə ona təsir göstərilməməsi və ya onun müəyyən edilməməsini qiymətləndirməyə imkan yaradardı.

61. **Yeni Mühasibat uçotu haqqında Qanun (2004) mühasibat islahatı üçün əsas konsepsiyaları və yüksək səviyyəli yol xəritəsini nəzərdə tutan əsaslı baza yaratmışdır. Bir sıra vacib sahələri ünvanlamaqda davam etdirilməlidir:**

- **Mühasibat Uçotu üzrə Məsləhət Şurasının fəaliyyətini nizamlayan Hüquqi Status və Əsasnamə bu yaxınlarda tamamlanmışdır.** Qanun Maliyyə Nazirliyinə mühasibat və maliyyə hesabatvermə məsələləri, xüsusilə (bu mərhələdə) mühasibat standartlarının işlənilib hazırlanması və təsdiq edilməsi ilə bağlı məsləhətlərin verilməsi məqsədilə Şuranın yaradılmasını nəzərdə tutmuşdur. Şuranın üzvləri MHBS və Beynəlxalq İctimai Sektoru Mühasibatı Standartları (BİSMS) haqqında zəruri biliklərə malik olmalıdır. Şuranın Əsasnaməsi, sədri və üzvləri Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Öz vəzifələrini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün Maliyyə Nazirliyi və Şura kifayət hüquqlara, müstəqilliyə, həmçinin büdcəyə və işçi heyətinə malik olmalıdır. Standartların işlənilib hazırlanması prosesi irəlilədikcə, Şura mühasibat islahatının həyata keçirilməsi prosesinə rəhbərlik və nəzarət vəzifələrini üzərinə götürə bilər.
- **Mühasibat uçotu haqqında Qanuna əməl edilməməsinə görə icra etmə tədbirlərini müəyyən edən normativ aktlar yenidən işlənilib və qəbul edilmişdir.** Qanun hüquqi şəxs üzrə və konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsinə və

mühasibat kitablarının aparılmasına tələblərin pozulmasına görə hüquqi məsuliyyət nəzərdə tutmuşdur. İcra etmə tədbirlərinin xüsusi paketi işlənilib hazırlanaraq müvafiq qanunvericilik aktlarına daxil edilmişdir. Monitoring və icra etmə vəzifələri aydın müəyyən edilməli və tapşırılmalıdır. Bütün maraqlı tərəflərin iştirakı şəraitində cəza və cərimələrin tətbiqi prosedurları hazırlanıb tətbiq edilməlidir.

62. **Hazırda Sığorta haqqında Qanunla (1999) və “Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin hesablari və mühasibat metodlari cədvəli haqqında” Qaydalarla (1997) nizamlanan sığorta sektorunda maliyyə hesabatvermə, müfəssəl təhlil və qanunvericilik və metodoloji bazanın yeniləşdirilməsini tələb edən sahədir.** Sığorta sənayesinin xüsusi monitoring, hesabatvermə və açıqlama tələblərinə tabe edilməsi bütün dünya üzrə tətbiq edilən təcrübədir. Bunlardan demək olar ki heç birisi Azərbaycanda icra edilmir. Maliyyə Nazirliyinin DSNŞ-i maliyyə hesabatverməni və audit tələblərini tənzimləyən mövcud normativ bazaya onun Mühasibat Uçotu haqqında Qanunun müddəaları ilə uyğunlaşdırılması və sənayedən asılı olan beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan standartların və metodologiyanın qəbul edilməsi məqsədilə yenidən baxmaq üçün Mühasibat Metodologiyası Şöbəsi ilə birlikdə işləməlidir. Sığorta şirkətinin auditini aparan auditorun və ya auditor təşkilatının ixtisasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

63. **Nəhayət, mühasibat, maliyyə hesabatvermə və audit ehtiyaclarını tənzimləyən normativ aktların hələ də mövcud olan müxtəlifliyinə əsaslanan natamam yanaşma Mühasibat Uçotu haqqında Qanunun və digər islahat aktlarının müddəalarına əsaslanan əlaqələndirilmiş səylərə yol verməlidir. Bu, açıqlama və şəffaflıq sonda bütün bazar iştirakçılari üçün açıq olan ictimai dəyər kimi qiymətləndirən vahid möhkəm ümumi təyinatlı sistem yaradardı.** Həmin səylər müxtəlif orqanlar tərəfindən qəbul edilən mühasibat, maliyyə hesabatvermə və auditini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının təhlilini, uyğunlaşdırılmasını və onlara dəyişikliklər edilməsini tələb edir. Köhnə və yeni qaydalar arasında ziddiyyətlər aşkar edilməli və mümkün olan dərəcədə aradan qaldırılmalıdır. Yerdə qalan tələblərə aid olan fərqlər mühasiblərə aydın şəkildə izah edilməlidir. Məsələn, Vergilər Nazirliyi ənənəvi olaraq müəssisələr tərəfindən vaxtaşırı hazırlanan maliyyə informasiyalarının əsas tənzimləyicisi/istifadəçisi hesab edilirdi. Vergi Məcəlləsinin və yeni Mühasibat uçotu haqqında Qanunun məqsədləri və tələbləri arasında fərqləri izah etmək üçün Maliyyə Nazirliyi ilə Vergilər Nazirliyinin hər iki təşkilatın vəziyyətini və məqsədlərini izah edən və mühasiblərə qarşılıqlı surətdə razılaşıdırılmış, vergi və maliyyə hesabatverməni birləşdirən uyğunlaşdırma mexanizmini təqdim edən birgə memorandum qəbul etməsi faydalı olardı.

64. **Qanunvericilik çərçivənin davamlı təkmilləşdirilməsinə əlavə olaraq, artıq qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının tətbiq edilməsi aydın və əlaqələndirilmiş tədbirlər kompleksi ilə təmin edilməlidir.** Mühasibat uçotu haqqında Qanun irimiqyaslı hərtərəfli mühasibat islahatına başlanması üçün hüquqi zəmin yaratmışdır. Qarşıda olan məsələ çox böyükdür; keçid üçün zaman intervalı kifayət qədər qısadır. Uğurlu nəticənin əldə edilməsi üçün əldə olan ehtiyatların və fondların tam səfərbər edilməsi tələb olunacaqdır. Həm institusional, həm potensialın artırılması tədbirlərini ehtiva edən aşağıdakı addımlar həmin proses üçün ən mühüm addımlardır:

- **Maliyyə Nazirliyi çərçivəsində MHBS-in tərcüməsi və MMUS-un işlənilib hazırlanması üçün məsuliyyət daşıyan daimi qrupun yaradılması.** Bu qrup kifayət qədər büdcə ilə dəstəklənən ixtisaslı ştatdan ibarət olmalıdır. Gələcəkdə, bu qrup icra etmə üzrə metodik göstərişlərin işlənilib hazırlanmasına və keçid dövrü ərzində mühasiblərə texniki və metodoloji dəstəyə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilərdi. Bu hesabat qeyd edilən məqsədin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan işçilərin sayını dəqiq olaraq göstərə

bilmir, amma qiymətləndirməyə əsasən aşağıdakı sahələri səmərəli surətdə nəzarət etmək niyyəti ilə təqribən 20 işçi lazım olacaqdır: i) BİSMS-a əsaslanan Bütçə Təşkilatları üçün MMUS-ların tətbiqi (3 işçi); ii) BİSMS-a əsaslanan Kommersiya Təşkilatları üçün MMUS-ların tətbiqi (3 işçi); iii) MHBS-ların tətbiqi (3 işçi); iv) BTMMUS-ların və KTMMUS-ların izahı (3 işçi); v) mühasibat uçotu ilə əlaqədar digər göstərişlərin izahı (4 işçi); şöbənin idarə edilməsi iki menecer müavini və bilikli müşavir tələb edə bilər. Bu qrup Mühasibat Uçotu üzrə Məsləhət Şurası ilə sıx əlaqədə işləməlidir.

- **Mühasibat uçotu standartlarının və açıqlama hazırlanması üzrə metodik göstərişlərin işlənilib hazırlanması.** Adekvat açıqlamaların hazırlanması yüksək keyfiyyətli, şəffaf maliyyə hesabatlarının ayrılmaz hissəsidir. İndiyə qədər, açıqlamalar mövcud olan mühasibat uçotu qaydaları ilə tələb olunmamışdır. Buna görə, MHBS-in tələb etdiyi, əlaqəli tərəflər arasında sövdələşmələr, mühasibat uçotu strategiyaları, sonrakı hadisələr, şərti öhdəliklər və sair kimi müxtəlif açıqlamaların əhəmiyyətinin izah edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.
- **İrəmiq yaşlı keçiddən qabaq təlim proqramının layihələndirilməsi və başlanması.** III bölmədə müzakirə edildiyi kimi, Azərbaycanda qəbul edilmiş hazırkı mühasibat uçotu qaydaları və təcrübəsi hələ də əsasən Sovet sistemindən qaynaqlanır. Yeni yanaşmanın uğurlu həyata keçirilməsi tam və hərtərəfli təlim proqramı ilə dəstəklənməlidir və “peşəkar təfəkkür”də dərin dəyişməni daxil etməlidir. Təkcə yeni mühasibat uçotu qaydalarının necə icra edilməsi suallarına yox, həmçinin bunun nəyə görə zəruri olması haqqında suallarına cavab verilməlidir. Xüsusi diqqət dövlət müəssisələri ştatlarının təliminə yetirilməlidir. Xüsusi, iqtisadi sahəyə uyğunlaşdırılmış təlim proqramlarının işlənilib hazırlanması faydalı olardı. Mühasiblərin və auditorların təhsil və təlimlərinin daha uzun müddət ərzində artırılması üzrə əlavə tövsiyələr aşağıda verilir.
- **Azərbaycan iqtisadiyyatının ən strateji sahələrində fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələri üçün keçid prosesinin asanlaşdırılması.** Bu, aşağıdakıları əhatə edə bilər:
 - Boşluqların təhlilinin təcili surətdə aparılması və ən böyük dövlət müəssisələri üçün müfəssəl mühasibat islahatının həyata keçirilməsi planının hazırlanması. Bu plan təlim və yardım ehtiyacları haqqında məlumatı, idarəetmə-məlumat sisteminin quraşdırılması/yeniləşdirilməsi şərtlərini, əlavə bütçə tələblərini və sair daxil etməlidir. Bundan sonra dövlət müəssisələrinin rəhbərliyi və hökumət lazım olduqda daxili və/ və ya kənar ehtiyatlardan istifadə edərək bu planlar üzrə hərəkət etməlidir.
 - Mühasibat uçotu standartlarının tətbiq edilməsi və dövlət müəssisələrinin maliyyə hesabatlarına daxil ediləcək xüsusi açıqlamaların hazırlanmasına²⁴ dair müfəssəl təlimatların işlənilib hazırlanması. Bu cür açıqlamalar tam və şəffaf olmalıdır və ödənilmiş və alınmış subsidiyaların məbləği, mənfəətin bank vasitəsilə köçürülməsi haqqında məlumat, debitor və kreditor borc məbləğlərinin uzlaşdırılması və s. daxil olmaqla şirkətlər və hökumət arasında əlaqələr haqqında kifayət qədər məlumat təqdim etməlidir.

65. **AAP-ın müvəffəqiyyətini və qanuniliyini təkmilləşdirmək üçün onun strukturu, nəzarəti və lazımı qayda münasibətində əhəmiyyətli genişləndirmə tələb olunur.** AAP-ı bu məsələləri²⁵ müvəffəqiyyətlə həll edərsə, o özünün ancaq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit

²⁴ Dövlət müəssisəsinin İƏQ kateqoriyasına daxil edilib-edilməməsindən asılı olaraq, açıqlamalar MHBS və ya MMUS-a uyğun olaraq hazırlanmalıdır.

²⁵ Bu hesabat islahatların təfəsilatlarını dərinliklə tədqiq etmir, çünki bunlar Dünya Bankının İnstitusional İnkişaf Fondunun (İİF) qrantı ilə əhatə ediləcək.

peşəsini tənzimləmək hüququnu saxlamalıdır. Audit haqqında qanunvericiliyin tələblərini səmərəli şəkildə icra olunması və peşəkarların iqtisadiyyatın yeni ehtiyaclarına cavab vermək qabiliyyətinin təşviq edilməsi üçün AAP-ı aşağıdakı ən mühüm məsələləri həll etməlidir:

- **Audit peşəsinin tənzimləmə səlahiyyətinin özündə cəmləməsi və əsası olmayan fəaliyyəti ilə vidalaşması.** AAP-ı daxili audit fəaliyyətində iştirakını tərk etməlidir və Azərbaycanda daxili auditorların inkişaf etdirilməsi və tənzimlənməsini üzərinə götürməsinə imkan verən ayrı, müstəqil orqana çevrilməlidir. AAP-ı maliyyə hesabatlarının yoxlanmasında və ya onların auditinin aparılmasında iştirak etməməlidir. O, sertifikatlaşdırılmış auditorlar üçün təhsil və imtahan standartlarını müəyyən etməlidir, lakin o, sertifikatlaşdırma imtahanlarına hazırlayan kursların və DPI-nin müstəsna təchizatçısı olmamalıdır.
- **Auditorların müvafiq audit və əxlaq standartlarına və müstəqillik tələblərinə əməl etməsinin səmərəli surətdə monitorinqini aparmağa qabiliyyəti olan hərtərəfli keyfiyyət nəzarəti sisteminin işlənilib hazırlanması, həyata keçirilməsi və aparılması.** Sistem, BMF-in Üzvlük Öhdəliklərinin Bəyanatlarında (ÜÖB-lar)²⁶ təsbit edilmiş prinsiplər daxil olmaqla, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə ilə uyğun olmalıdır. Keyfiyyət nəzarəti sisteminin inkişafını asanlaşdırmaq üçün AAP-ı keyfiyyət nəzarəti prosesini təsvir edən metodik göstərişləri birləşdirən və formalar və siyahılar daxil olmaqla sonradan keyfiyyət yoxlamalarının aparılması zamanı meyar göstəricisi kimi istifadə edilə bilən ictimai təcrübə təlimatını tərtib edə bilər. Tənzimləyici tələbləri pozanları cəzalandırmağa imkanı olmaq üçün AAP-ın sərəncamında kifayət qədər tədbirlər olmalıdır.
- **BAS-ın və BMF-in Etika Məcəlləsinin Azərbaycan dilindəki rəsmi tərcümələrinin bütün peşəkarlar üçün mövcud olmasının təmin edilməsi.** Qanunvericiliyə əsasən, rəsmi tərcümələr Azərbaycan dilində tələb olunur, lakin rəsmi olmayaraq, praktiki məqsədlər üçün AAP BAS-ın rus dilinə tərcümə edilməsi məsələsinə baxa bilər.
- **Öz çoxsaylı vəzifələrini yerinə yetirmək üçün adekvat ehtiyatlara malik olmasının təmin edilməsi.** Bu, potensialın artırılması proqramlarını və aparıcı beynəlxalq peşəkar assosiasiyalarda və tənzimləyicilərdə təcrübə keçməni, həmçinin beynəlxalq mühasib və audit ixtisası və təcrübəsi olan şəxsin işə götürülməsini nəzərdə tuta bilər.

66. **Qiyətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, qiymətli kağızlar emitentləri tərəfindən tərtib edilən hesabatvermə tələblərinin əsas tənzimləyicilərindən biri kimi, yeni Mühasibat Uçotu haqqında Qanunun müddələrinin və özünün tənzimləyici qaydalarının təşviq edilməsi və icra edilməsində mühüm rol oynamalıdır.** Aşağıdakı təkmilləşdirmələrə üstünlük verilməlidir:

- **İcra etmənin tərifi.** Maliyyə informasiyasının tamlığı, dəqiqliyi və düzgünlüyü emitentin direktorlar şurasının məsuliyyətidir. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit aparıcı auditorlar apardıqları auditə əsaslanaraq maliyyə hesabatlarına dair öz rəylərini ifadə edərək yanlış məlumatlara qarşı birinci xarici müdafiə xətti kimi hərəkət etməlidir. QKDK şirkətlər – qiymətli kağızların emitentləri - tərəfindən təqdim edilmiş maliyyə informasiyası üzrə hesabatvermə tələbləri ilə uyğunluğunun monitorinqini aparmalıdır və pozuntular aşkar edildikdə, müvafiq icra etmə tədbirlərini görməlidir.

²⁶ BMF-in ÜÖB-ları BMF-in hazırkı və potensial üzv təşkilatları üçün onlara bütün dünya üzrə mühasiblərin fəaliyyətinin yüksək səviyyəsinin təmin edilməsində kömək etmək məqsədilə aydın göstəricilər müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. ÜÖB-lar keyfiyyət nəzarətini, təhsil standartlarını, audit standartlarını, əxlaq, istintaq, intizam və sair əhatə edir. Əlavə məlumat üçün <http://www.ifac.org/Compliance/index.php> səhifəsinə müraciət edin.

- **Zəruri səlahiyyətlər.** QKDK-nın zəruri səlahiyyətləri ən azı maliyyə informasiyasının monitorinqini aparmaq, emitentlərdən və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş auditi aparan auditorlardan əlavə məlumat tələb etmək və icra etmənin məqsədləri ilə uyğun olan tədbirlər görmək səlahiyyətini daxil etməlidir. QKDK icra etmənin lazımı qaydasının yaradılması və həmin lazımı qaydanın həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşmalıdır. Buna görə, QKDK səmərəli monitorinq sisteminin yaradılması və həyata keçirilməsi üçün kifayət olan ehtiyatlarla təmin edilməlidir. Bu, MHBS-ı və icra etmənin hüquqi nəticələri ilə təcrübə baxımından tanış olan peşəkar cəhətdən səriştəli şəxsi daxil edir.
- **Emitentlər və sənədlər.** Maliyyə informasiyası fərdi və konsolidə edilmiş qaydada hazırlanmış illik və aralıq maliyyə hesabatlarını, həmçinin prospektləri və onlara bərabər tutulan sənədləri daxil etməlidir. QKDK aralıq maliyyə informasiyası tələblərini aydın müəyyən etməlidir. Hazırda bunlar çatışmır.
- **Tədbirlər.** Maliyyə informasiyasında əhəmiyyətli olan səhvlər aşkar edildikdə, QKDK-si münasib açıqlamaya və müvafiq olarsa, yanlışlığın ictimai təshihinə nail olmaq üçün müvafiq tədbirlər görməlidir (MHBS-in tələblərinə uyğun olaraq). Hesabatvermə çərçivəsindən əhəmiyyətsiz kənarlaşma bir qayda olaraq ictimai təshihə səbəb olmayacaqdır, hətta adətən onlar barəsində də tədbir görülməli olsa belə. Tədbirlər səmərəli, vaxtında və aşkar edilmiş pozuntunun təsirinə mütənasib olmalıdır.
- **Hesabatvermə.** QKDK vaxtaşırı ən azı qəbul edilmiş icra etmə siyasətinə və mühasibat və açıqlama məsələləri daxil olmaqla fərdi işlərdə qəbul edilmiş qərarlara dair məlumatı təqdim edərək, ictimaiyyətə öz fəaliyyəti haqqında hesabat verməlidir.

67. **Qanunvericilik və institusional çərçivənin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı mühasibat və audit peşələrinin potensialının inkişaf etdirilməsində böyük ehtiyac var.** Bu yeni mühasibat və audit tələblərinin başa düşülməsi və qəbul edilməsi maliyyə hesabatlarını hazırlayanların, auditorların və tənzimləyicilərin müvafiq təhsilini və təlimini tələb edir. Azərbaycanın vergi hesabatvermə tələbləri üzrə təlim ehtiyacının olmasının davam edəcəyinə baxmayaraq, həmçinin ümumi təyinatlı maliyyə hesabatvermə ehtiyaclarına daha ciddi diqqət yetirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq, mövcud olan mühasiblərin qabiliyyətinin artırılması, həmçinin gələcək mühasiblərin qabiliyyətinin təmin edilməsi zəruridir.

- **Hazırkı mühasiblərin “yenidən hazırlanması”.** Azərbaycan şirkətlərində “baş mühasib”lərin və maliyyə hesabatlarının digər hazırlayanların MHBS-ı, əlavə edilmə əsasında mühasibat uçotunu anlayışlarının və onların işdə tətbiq edilməsinin təkmilləşdirilməsinin Azərbaycanın maliyyə hesabatvermə çərçivəsində təşviq edilməsi.

Tələbat tərəfdən, qərar verən şəxslər şirkətlərin rəhbərliyini müsbət (məsələn, təhsil vergisi kreditləri) və saxlayan (məsələn, maliyyə hesabatlarının düzgünlüyü üçün məsuliyyət) stimulların kombinasiyası vasitəsilə bu cür “yenidən hazırlanması” sərmayəsinin qoyulmasını qoymağa təşviq edə bilər. Dövlət müəssisələri kontekstində, dövlət, maraqlı tərəf kimi çıxış edərək, təşəbbüsü ələ alaraq dövlət müəssisələri mühasiblərinin “yenidən hazırlanması” proqramlarında iştirak etmələrini təmin edə bilər. Şirkətlər həmçinin işçilərinin mühasibat ixtisaslaşması üzrə təlim və təhsilini dəstəkləməkdə təşviq edilməlidir.

Təklif edilən tərəfdən, xüsusi tədbirlər vasitəsilə mühasib təhsili mərkəzlərinin Azərbaycanda açılması üçün özəl sektorun iştirakı da təşviq edilə bilər. Lakin onların təklifləri Azərbaycanda olan şirkətlərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır. Əksər şirkətlərdə MHBS-in incəliklərinin əksəriyyəti lazımsız olardı. Hesablama metodu, vergi və maliyyə hesabatlarının ayrılması və maliyyə hesabatlarının qarşılıqlı əlaqəsi, idarəetmə mühasibatı və nəgđ pulun dövriyyəsi mühasibatı kimi əsas anlayışlar peşə təhsilinin mərkəzində olmalıdır.

- **Peşə və akademik təhsil.** Mühəsibat uçotu üzrə metodik vəsaitləri və təlim proqramları yenilənməli və yenidən işlənməlidir. Mühəsibat islahatı prosesinin daha uzun müddət ərzində davamlı olması üçün, universitet kursları gələcək mühəsiblərin ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan mühəsibat, maliyyə hesabatvermə və audit məsələlərində tam səriştəli olmalarını təmin etmək üçün qurulmalıdır. Azərbaycanın universitetlərində mühəsibat və sahibkarlıq kurslarının proqramı əsaslı şəkildə yenidən baxılmalıdır. AAP-ı və Maliyyə Nazirliyi MHBS/BAS əsasında qurulan kursların yenidən işlənməsi üçün Təhsil Nazirliyi və aparıcı universitetlərlə işləməlidir. Həmin kurslar həmçinin aşağıdakılara nail olmağı nəzərdə tutmalıdır:
 - Əsas konsepsiyaları tənqidi anlamaq üçün tələb olunan əqli və təxəyyül bacarıqlarının tələbələrə inkişaf etdirilməsi;
 - (Hesabdarlardan və ya vergi müfəttişlərindən daha çox) mühəsibləri ən yaxşı tərzdə hazırlamaq üçün biznes idarəetməsinə və konkret işlərin öyrənilməsinə daha ciddi diqqət yetirən təcrübəyə əsaslanan təhsilin təqdim edilməsi ;
 - Biznes idarəetməsi, maliyyə, mühəsibat və auditin əxlaq ölçülərinin daxil edilməsi;
 - Maliyyə Nazirliyi tərəfindən razılaşdırdığı kimi, təsbit edilmiş mühəsibat uçotu təşkilatlarının mühəsiblər və auditorları üçün təklif edilmiş peşə sertifikatlaşdırılması proqramlarında əhəmiyyətli azadolunmalarının əldə edilməsi; və
 - Həm özü üçün, həm də təhsil baxımından yüksək keyfiyyətli tədqiqatın təşviq edilməsi.

Bu dəyişikliklərə nail olmaq üçün bəzi müəllimlərin “yenidən hazırlanması” tələb edilə bilər.

- **Azərbaycanda qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş audit aparılmasına hüquq əldə etmək arzulayan bütün şəxslərə peşə ixtisası tələbləri gücləndirilməlidir.** Peşə ixtisası peşəkar qabiliyyətin imtahandan keçirilməsini və müvafiq və adekvat peşə təcrübəsi tələblərini daxil etməlidir. O, BMF-in BTS-larına əsaslanmalı, xüsusilə də BTS 6, *Peşə Bacarıqlarının və Qabiliyyətinin Qiymətləndirilməsi* və BTS 5, *Praktik Təcrübə Tələbləri*.
- **Eyni qaydada, AAP-ı BMF-lə uyğun olan DPİ tələblərini yaymalıdır.** AAP-ı öz üzvlərinə təlim kurslarının müstəsna təchizatçısı olmamalıdır, lakin üzvlərinin onların sertifikatlaşdırılmasının saxlanması üçün kifayət qədər nəzəri biliyə, peşə bacarığına və dəyərlərinə malik olmasını təmin etməlidir.